

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ

ВІНОК ПОШАНИ МИХАЙЛОВІ ГРИЦАЮ

СПОГАДИ СУЧАСНИКІВ

За наук. ред. Г. Семенюка

УДК 821.161.2-94.09-051Грицай
В54

Рецензенти:
канд. філол. наук, проф. Надія Гаєвська
д-р філол. наук, ст. наук. співроб. Ірина Приліпко

*Рекомендовано до друку
вченою радою Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 31 березня 2026 року)*

Вінок пошани Михайлові Грицаю. Спогади сучасників /
В54 упоряд. О. Сліпушко; за наук. ред. Г. Семенюка. К. : ВПЦ
"Київський університет", 2026. 63 с.

Зібрано спогади про Михайла Грицаю – свого часу завідувача кафедри української літератури і декана філологічного факультету Шевченкового Університету. Видання відкриває нову сторінку до історії філології, зокрема україністики в Університеті.

Для студентів, викладачів і всіх, хто цікавиться філологією й історією університетських особистостей.

УДК 821.161.2-94.09-051Грицай

© Сліпушко О., упорядкування
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2026

ВСТУПНЕ СЛОВО

2025 року виповнилося 100 років від дня народження Михайла Семеновича Грицяя. З ініціативи директора Навчально-наукового інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка, професора Григорія Семенюка кафедра історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості провела круглий стіл "Українська драматургія і театр: від давнини до сучасності", присвячений ювілею. Промовці поділилися теплими та незабутніми спогадами про Михайла Семеновича як Людину, Викладача, Вченого. Ці три виміри гармонійно поєдналися в особі Грицяя, котрий присвятив своє життя служінню філології.

Михайло Грицай народився 16 вересня на Черкащині. Закінчив філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка у 1955 р. Відтоді все його життя було пов'язане з Університетом. Тут захистив кандидатську і докторську дисертації, став професором (1972). 1971 р. очолив кафедру історії української літератури та обійняв посаду декана філологічного факультету. Поле його наукових інтересів складали фольклор, давня українська література. Також викладав літературу XIX–XX ст. Досліджував історію українського народного театру, історичну і ліричну пісенність, календарно-обрядову поезію. Є автором і співавтором таких університетських підручників, як "Давня українська література", "Українська народна поетична творчість", "Історія української літератури першої половини XIX ст.", "Історія української літератури другої половини XX ст.", а також розвідок, присвячених творчості Марка Вовчка, Панаса Мирного та ін.

Помер Михайло Грицай 4 лютого 1988 р. у Києві, де й похований на Байковому кладовищі.

Тут зібрано спогади людей, які пам'ятають Михайла Семеновича, були його студентами, аспірантами, колегами. Ця невеличка добірка спогадів є вінком пошани Людині, котра присвятила своє життя служінню Університетові та українській філології. Адже пам'ять і пошана до людей — це пошана до

традиції, її розвиток і актуалізація в нові часи. Постать Михайла Гриця належить до пантеону тих Титанів і Подвижників філології, на плечах, ідеях і думках яких зростають і формуються нові покоління філологів Шевченкового Університету.

Оксана Сліпушко, д-р філол. наук, проф.
завідувач кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИМІРИ ПАМ'ЯТІ

*Григорій Семенюк, д-р філол. наук, проф.,
директор Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Пам'ять здатна перемогти невблаганний час. Вона не просто зберігає дати і факти, вона долає небуття, оживлює й утримує в нашому сьогоденні тих, хто відійшов у вічність. Поки ми пам'ятаємо, вони залишаються частиною нашого життя.

Сьогодні я щасливий поділитися спогадами про надзвичайно світлу Людину, свого Вчителя й Наставника – Михайла Семеновича Гриця (16.09.1925 – 04.02.1988), сторічний ювілей якого ми вшановуємо. Він був гідним педагогом, талановитим керівником, чуйною і порядною Людиною.

Михайло Семенович – яскравий представник покоління, на долю якого випав важкий тягар трагічних подій ХХ ст.

Оскільки рідна для Михайла Семеновича Черкащина, де майбутній вчений народився і сформувався, була одним із найбільш постраждалих регіонів під час Голодомору 1932–1933 рр., можна припустити, що в дитячі роки він пережив жахи штучного голоду, організованого радянською владою. Адже, згідно з виданням Національної Книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр., у його рідному селі Бачкурине (Черкаська область) тоді загинуло близько 300 осіб.

У важкі повоєнні роки Михайло Семенович закінчив філологічний факультет КНУ (1955 р.) і назавжди поєднав свою життєву дорогу з філологією і Університетом. Захистив кандидатську і докторську дисертації. Згодом став деканом філологічного факультету, завідувачем кафедри.

Михайло Семенович завжди багато і невтомно працював: читав курси "Історія української літератури другої половини ХІХ ст.", "Усна народна творчість", досліджував українську літературу кінця ХІХ – І пол. ХХ ст., зокрема історію народного театру, взаємодію давньої літератури з фольклором, творчість таких українських письменників як Марко Вовчок, Панас Мирний, Семен Скляренко та ін. Творча спадщина Михайла

Семеновича Гриця нараховує близько 100 наукових праць, найвідоміша з яких "Українська народно-поетична творчість" (К., 1983) (у співавторстві).

Я вдячний долі за те, що подарувала шанс зустрітися і деякий час працювати пліч-о-пліч з Михайлом Семеновичем на філологічному факультеті під його мудрим керівництвом.

Пригадується перша зустріч на лекції з народно-поетичної творчості. Спокійний, стриманий, впевнений викладач викликав повагу і захоплення.

Коли я закінчував навчання на філологічному факультеті, він став деканом факультету, а згодом завідувачем кафедри.

У 1979 році Михайло Семенович запрошує мене на роботу асистентом кафедри теорії літератури та літератури народів СРСР. А згодом, після завершення мого навчання в аспірантурі й захисту кандидатської дисертації, запропонував мені посаду викладача на кафедрі історії української літератури та призначив заступником декана.

Не один рік (1980–1987 рр.) я працював з ним поруч і бачив, наскільки це працююча, сумлінна, наполеглива, безвідмовна людина, відданий своїй справі, відповідальний, строгий і водночас доброзичливий керівник. Зовні Михайло Семенович Грицай був ніби суворий, але мав добре серце, співчутливе до людей.

Згадаймо, що становище українця, який займався дослідженням і популяризацією українського фольклору й літератури в роки радянської окупації України, було вкрай складним. Будь-яке глибоке вивчення української культури у 1970–1980-х роках, що виходило за межі схваленого канону, трактувалося КДБ як антирадянська діяльність. Це автоматично робило людину "неблагонадійною", що призводило до цькувань, звільнень, заборони друкуватися або й ув'язнення. Михайло Семенович Грицай не був дисидентом-бунтарем. Любов до України жила в ньому тихо. Вчений добре розумів, що система полювала на таких, як він, адже тавро "буржуазного націоналіста" було ефективним інструментом контролю і знищення. Кожна його дія могла відбитися у кривому дзеркалі радянської дійсності, перетворившись на "націоналізм".

Він боявся системи, адже над ним висіло тавро того, хто в роки війни (у концтаборі!) "співпрацював" із ворогом. Під час другої

світової війни 17-річний юнак був вивезений на примусові роботи в концтабір Бреслау в 1942–1945 рр. (нині м. Вроцлав, Польща). Це вкрадена юність, виснажлива робота по 12–14 годин під наглядом нацистів, голод, приниження. Повернувшись до СРСР, колишні в'язні проходили через перевірки НКВС, їх часто вважали "неблагонадійними" через те, що вони нібито "працювали на ворога".

Михайло Семенович ніколи не розказував про цей свій гіркий досвід. Про це я дізнався згодом від його рідних. Але добре запам'ятав розмову з ним у 1979 р. Тоді в мене померла близька людина. Коли я йому розповів, що мій родич помер ще зовсім молодою людиною, бо мав підірване здоров'я в концтаборі, з якого повернувся з вагою 36 кг, Михайло Семенович миттю замовк, обірвав розмову і пішов.

Попри складні життєві обставини, він вірив в Україну і в українців, любив талановитих і працелюбних людей, як тільки міг сприяв і допомагав їм.

На жаль, доля підготувала Михайлу Семеновичу Грицаю ще одне нелегке випробування: у 1986 р. внаслідок наклепницьких анонімок розгортається ціла компанія цькування декана факультету. Скандал навколо його імені, звинувачення у плагіаті, що згодом виявилися безпідставними. Найболючішим ударом для професора стали виступи-звинувачення кількох колег на партійних зборах, які відбувались в ауд. 142 нашого корпусу.

Як наслідок, Михайла Семеновича виключили з партії, а на початку 1987 р. звільнили з посади декана. Безпідставні звинувачення, моральні приниження, розголос, на жаль, підірвали його міцне козацьке здоров'я, яким він був наділений від природи (за роки нашої спільної роботи я не пригадую, щоб він коли-небудь був на лікарняному). Вчений важко захворів і 4 лютого 1988 року відійшов у вічність.

Я завжди згадую Михайла Семеновича як прекрасну людину, з власним кодексом честі, заснованим на принципах совісті, поваги та справедливості.

Він не сприймав доносів і тих, хто це робив, дуже не любив пліток. У нього був свій метод боротьби з наклепами: якщо тільки хтось із колег приходив до нього в кабінет, щоб донести

інформацію про когось іншого, мудрий керівник відразу запрошував у кабінет і того, про кого йшлося, намагався все вирішити на місці разом із учасниками конфлікту.

Пригадую один курйозний випадок у наших службових стосунках: декан–заступник.

Михайло Семенович любив повторювати: "Викладач – господар лекції". Одного разу в передсвятковий час декан прийшов на лекцію. Чимало студентів заздалегідь поїхали додому, користуючись моїм дозволом, а на парі залишилась лише третина слухачів. Коли з'ясувались обставини, мені перепало від керівника прямо в присутності студентів. Звичайно, мені було боляче і ситуація була не з приємних. Але треба віддати належне Михайлу Семеновичу: увечері він мені зателефонував, почав здалеку, але було зрозуміло, що шкодує за тим, що трапилось.

У нашій співпраці був чіткий розподіл обов'язків: він відповідав за викладачів, я – за студентів.

Михайло Семенович був прихильником добре організованого і впорядкованого освітнього та навчально-виховного процесу, був його натхненником і організатором. Під час його каденції на філологічному факультеті часто відбувалися цікаві навчально-виховні заходи. Вчений активно сприяв тому, щоб викладачі мали змогу постійно публікувати свої наукові праці, поширювати свій досвід.

Було дуже приємно працювати поряд із такою неординарною, вимогливою, працелюбною і водночас доброзичливою Особистістю. Про Михайла Семеновича у моєму серці залишилися найтепліші спогади. Думаю, життя такої Людини вимірюється не кількістю прожитих років, а глибиною сліду, який вони залишили у душах інших.

Водночас життя Михайла Семеновича Грицяя добре ілюструє долю українського вченого в жорстких рамках радянської ідеологічної машини ХХ ст.

Світла пам'ять про Вчителя, як одного із творців історії Університету, і про час, в якому йому довелося жити й творити, – наша колективна сила. Ця пам'ять непідвладна забуттю. Мої спогади – це не тільки оприявлення того, як одна людина впливає на іншу, змінює її світ, а й безмежна вдячність Михайлу Семеновичу за Зустріч у цій нескінченній вічності Всесвіту.

МИХАЙЛО ГРИЦАЙ: АДМІНІСТРАТОР, МЕДІЄВІСТ, ЛЮДИНА

*Ростислав Радишевський, д-р філол. наук, проф.,
академік НАН України,
завідувач кафедри полоністики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Короткий свій спогад про Михайла Семеновича Грицяя можна поділити за цими рубриками. На першому місці хотів би говорити про нього як адміністратора. Коли в 70-х роках я навчався на першому курсі, то після професора Я. Білоштана деканом філологічного факультету став Михайло Семенович Грицай, який нещодавно захистив докторську дисертацію і легко перемикнувся з наукової на адміністративну роботу, віддаючи свій час роботі з колективом викладацьким і студентським. Це означало, що він не тільки виступав на вчених радах і партійних зборах, але навіть відвідував гуртожитки, щоб побачити, як проживають студенти. На виховну роботу спрямовувала єдина керівна сила, це комуністична партія. І формально Михайло Грицай дотримувався партійних настанов. Робимо наголос на слові "формально", бо ніколи не бачив, щоб він, що називається, перегинав у чомусь палку.

А часи, як відомо, були непрості. Чимало студентів були під впливом того, що відбувалося із поетом-дисидентом Василем Стусом. А ще частина захоплювалась книжкою Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація". Я був тоді редактором газети "Філолог", і часом у ній друкувалися вірші, в яких думки йшли в розріз із політикою партії. Найбільш активним на той час був Василь Овсієнко, і його один із віршів я також надрукував у своїй газеті, що викликало прискіпливий погляд і партійних чиновників, і КГБ-стів. До речі, саме Василь Овсієнко мав видання згаданої книги Івана Дзюби, за прочитання якої постраждав не тільки він сам, але і на той час студент третього курсу Михайло Якубівський, що був виключений з університету саме за прочитання цієї праці. На зібраннях, присвячених

поведінці М. Якубівського, виступали як студенти, викладачі, так і партійні працівники, які таврували його словами "зрадник". Як згадував Михайло Якубівський, називаючи конкретні прізвища тих, хто його засуджував, як він твердив, серед них не було декана Михайла Семеновича Грицяя. Він, зрозуміло, людина була обережна і бачив, і розумів, і знав, що така критика є несправедливою. І це був непоодинокий випадок, коли він як декан уникав того, щоб розправлятися з інакодумцями. І навпаки, коли Михайло Якубівський поновлювався на навчання, тодішній декан усіляко сприяв цьому, і той закінчив заочно університет. Михайло Семенович як адміністратор завжди виявляв риси доброзичливості та справедливості. Він належав до тих керівників, для яких були всі рівними, і не трактував посаду, за якою "для друзів усе, а для ворогів закон". Я неодноразово пересвідчувався у цьому, адже за час мого навчання в аспірантурі, а я був саме на кафедрі історії української літератури в аспірантурі, якою завідував на той час Михайло Семенович, завжди панувала атмосфера науковості, доброзичливості та людяності. Проте цю гармонію було порушено, адже проявилася ще одна наша українська риса – заздрощі, тому відбувалося цькування Михайла Семеновича, тобто він став жертвою провокативних дій від окремих осіб, ніби й ззовні, які були ображені, що їх не прийняли на роботу, але були і внутрішні заздрісники, які хотіли посісти місце декана, який, на їхню думку, ніби вже там "засидівся", та і завідувача кафедри. Усе це і призвело до його хвороби та невдовзі швидкої смерті. Мені доводилося бувати у нього в лікарні, а зі мною бував також Микола Грицюта, і Михайло Семенович ніколи не скаржився і в ньому жевріла надія, що він буде жити.

Ще мені хочеться сказати про Михайла Семеновича як медієвіста. Так сталося, що я пізніше ознайомився з його працями, коли сам почав займатися давньою літературою. А, на щастя, маю навіть підписану ним книжку, яку він мені підписав "із сердечністю і побажаннями", щоб я також досліджував давню літературу. До речі, варто сказати, що він мав унікальний гарний почерк! Але я хотів би сказати, що на той момент, коли Михайло Семенович написав свою докторську дисертацію, а у нього була

"Давня література в широкому значенні, поезія, драматургія і проза, і її зв'язки з фольклором", саме тоді ще не можна було використовувати слово, наприклад, бароко. Проте, на щастя, я навіть у його книжці вичитав про те, що він називає стиль бароко, хоча він, ясно, не наважився ще тоді говорити про якісь речі в позитивному значенні.

Для тих, хто не читав його книжок, я коротко хотів би нагадати, що їх було три на тему докторської дисертації. Отже, "Давня українська поезія" із таким підзаголовком: "Роль фольклору у формуванні образного мислення українських поетів XVI–XVIII століття" (1972 р.) (154 сторінки). Звичайно, Михайло Семенович спеціально присвятив розділи книжній поезії, ораціям, і впливу на них фольклору, а також поезії мандрівних студентів, або ж мандрівних дяків. Він також не оминув навчальний процес у Києво-Могилянській Академії, нагадуючи, що він був зорієнтований на західноєвропейські зразки. Ну і, звичайно, що це впливало саме на стиль бароко, про що згадувалося. Спираючись на тогочасну джерельну базу, а треба сказати, що він докладно простудіював своїх попередників і вибрав із них усе, що можна було вибрати і спопуляризувати, дати свою оцінку, він оглянув творчість Івана Величковського, Климентія Зінов'єва, Івана Некрашевича, Григорія Сковороду. М. Грицай звернув увагу також на твори, з яких розпочиналась українська поезія, тобто вірш із граматики Яна Благослава "Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш" (1571). Мені, наприклад, було дуже цікаво те, що він також наводив вірш "Пастуше, пастуше, люблю тя до душі" (1613) із польськомовної книги Яна Щасного Гербурта, а також звернув увагу на "Пісню про козака Плахту", яку в нас спопуляризував Іван Франко, а вона надрукована в брошурі Яна Звонковського (1629). Михайло Семенович представив на той час відомий репертуар текстів і основних авторів, тобто основні віхи української поезії, бо нині цей канон значно розширений коштом польськомовної та латиномовної спадщини давніх авторів, пов'язаних передусім із Києво-Могилянською академією. Аналіз поезії він продовжив у своїй наступній книжці "Українська драматургія XVII–XVIII століття", виданій у 1974 році. Тут віднесено до жанру

декламації поезії Касіяна Саковича "На смерть Петра Сагайдачного", а також поетичні діалоги, історичні пісні. Тут він представив і процес народження, розвитку української давньої літератури в трьох розділах, які домінували в нашій давній драматургії: шкільна драма (декламації та діалоги), інтермедії та вертепна драма. Михайло Семенович детально проаналізував шкільну драму, залучаючи "Володимир" Феофана Прокоповича. Звичайно, він не наважився сказати, що вона була присвячена І. Мазепі, а потім навіть перекрутили, що це посвята Петру І. А також тексти драм "Милість Божа", "Слово про збурення пекла", "Олексій, чоловік Божий". При шкільних драмах ставилися інтермедії, і хоча це фактично були самостійні твори, але частково доповнювали сюжет або розважали глядача в антрактах під час переглядів основної драми.

Тобто, як я вже сказав, окремий розділ присвячено інтермедії, а досвід шкільної драми використовувався також і у вертепній драмі. В анотації до книги про драматургію зазначено, що це навчальний посібник для студентів. І справді, на той час такого посібника не було. У рекомендованій літературі Михайло Семенович також називав і свою статтю, надруковану закордоном, у журналі "Славія", "Про інтернаціональні мотиви в українських інтермедіях" (1970 р.). Так що ми бачимо, що навіть тоді популяризація української літератури та науки відбувалася закордоном. Також ще одна його книжка, яка постала на підставі докторської дисертації, – "Давня українська проза", але з дуже суттєвим підзаголовком: "Роль фольклору у формуванні образного мислення української прози XVI-го – початку XVIII-го століття" (150 сторінок) (1975 р.). Вона складається з двох частин, де розглядається в окремому розділі фольклор і полемічна література та українські літописи XVI – поч. XVIII ст. і народна творчість. І це, справді, дуже важливо, бо полемічна література базувалась, в основному, на книжних текстах, почасти писаних польською мовою. Ще більше матеріалу з української народної творчості дослідник виявив в українських давніх літописах. Матеріал проаналізований ним скрупульозно, докладно, але це, знов таки, була данина часу. Ясно, що Михайло Семенович

в оцінках якихось історичних явищ, того ж І. Мазепи, не міг виходити за ту ідеологію, яка на той час панувала.

Хочеться навести ще один факт організаційних здібностей і наукових зацікавлень Михайла Семеновича, адже за його редакцією, у співавторстві з В. Микитасем і Ф. Шоломом, вийшов підручник "Давня українська література" (1978), який був на той час явищем рідкісним і витримав кілька видань. Тут Михайло Семенович написав розділи "Від редактора", "Козацькі літописи", "Драматургія", "Літературна творчість «мандрівних» дяків", "Пародії і травестії", "Лірична поезія", "Тригорій Сковорода", "Феофан Прокопович" (у співавторстві з Ф. Шоломом), "Висновки", в яких, до речі, чи не вперше йшлося про українських гуманістів, що писали латинською мовою – Юрія Дрогобича, Павла Русина з Кросна, Станіслава Оріховського.

Всі ці три книги створили йому певний авторитет як медієвіста, і його запросили до створення підручника з давньої української літератури. Він один з авторів і також редакторів, відповідальних редакторів підручника з "Української давньої літератури" (1978 р.). А також, потрібно сказати, що в нього було два наукових крила – література і фольклор, а тому він став і тим організаційним і науковим центром при створенні підручника "Українська народна поетична творчість" (1984 р.). Тут, звичайно, велику роль зіграла Лідія Дунаєвська, яка була його аспіранткою, а також Володимир Бойко, які разом, написали хороший, як на ті часи, підручник.

Я з вдячністю згадую, як у ті студентські роки Михайло Семенович мені підказав, щоби я написав курсову роботу на тему "Вплив польської хроніки Мартіна Бельського на літопис Леонтія Боболинського". А коли я повернувся із річного навчання у Варшавському університеті, а після виступу на міжнародній студентській конференції, де були присутні представники 42 країн, був ушанований нагородою, а також була надрукована стаття польською мовою на один аркуш, то Михайло Семенович запропонував мені йти в аспірантуру на його ж кафедру.

Говорити про Михайла Семеновича як адміністратора і науковця, це означало також, що говорити про нього як про людину. А якраз Михайло Семенович дуже виділявся серед того

колективу своєю людяністю. Бо в ті часи, справді, категорію совісті було не просто зберігати або дотримуватися її. Михайло Семенович особливо цю якість виявляв у неофіційних обставинах. Він був прекрасний сім'янин, любив товариство, мав добрих товаришів. Михайло Семенович мав пречудовий голос і дуже любив співати. Я був неодноразово свідком, коли він дозволяв собі розслабитись і бути собою. Напевно, друге крило його наукових зацікавлень, тобто фольклористика, давали йому цю можливість, бо він дуже багато знав пісень. І то з різних регіонів. Я пригадую, що він дуже любив пісні "Повіяв вітер степовий", "Там у вишневому саду", "Ой, вийду я на ту гору". Він знав також багато колядок, хоча народився на Черкащині, де, напевно, менше колядували, а серед них не тільки такі загальновідомі "Радуйся, земле", а також "Нова радість стала", "Небо і земля". І з душі Михайла Семеновича завжди випромінювала доброта співу цих пісень і колядок, бо таким він був у житті — доброзичливим і людяним.

Гаслом Михайла Семеновича було: "Двічі мені не повторюйте, я все пам'ятаю". Я неодноразово переконувався, що він все і завжди пам'ятав. Нині у нас є нагода і йому сказати, що ми його теж пам'ятаємо, як Людину, як вченого, як адміністратора.

ЕТИЧНИЙ ВИМІР УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ: ПРОФЕСОР М. С. ГРИЦАЙ

*Лариса Шевченко, д-р філол. наук, проф.,
член-кор. НАН України,
завідувач кафедри стилістики та мовної комунікації
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Етика як певна структурована модель цивілізаційного виміру простору, культури, часу, суспільства й особистості є складною системою моральних постулатів, що завжди засновані на цінностях. Етики релігійні чи народно-звичаєві, етики ідеологічні чи професійні, етики поведінкові різних суспільств і народів спираються на декларативність світоглядних принципів, систем і водночас корельованих із ними норм поведінки, можливостей вибору й обмежень соціальної людини.

Теоретично, так. У реальному житті кожна особистість зазнає впливу різних етичних систем, часом антагоністичних (як-от християнської етики і радикалізму чи позитивізму і нігілізму та ін.). Особливо складні етичні перетинання спостерігаємо в часи кардинальних змін, трансформацій суспільств, руйнації однополярних світоглядних стереотипів, догм і етичних приписів.

Саме в такий час початку тектонічних змін ідеологічної епохи, що мала вже виразні ознаки застою, виродження, етичного надлому, жив, працював і фахово уособлював філологію Михайло Семенович Грицай – університетський професор, тоді – декан філологічного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка.

Знайомство з М. С. Грицаєм почалося для мене в незвичний (і водночас звичайний, якщо йдеться про університетську традицію) спосіб – зі вступних екзаменів. Майбутні філологи складали тоді чотири іспити: твір, усні літературу й мову, історію та іноземну мову. Медалісти, за умови складених на "відмінно" двох перших – твору з україністики та усних з української мови та літератури – вважалися зарахованими до університету без подальшої апробації знань з історії та іноземної мови. В таких

випробувальних обставинах опинилася і я. Перший екзамен – твір – на "відмінно", на другому, усному, й відбулася зустріч з екзаменатором Грицаєм Михайлом Семеновичем, який приймав іспит із Моренець Вікторією Володимирівною. У спокійному (як для досвідчених викладачів) темпі й характері опитування емоційний злам стався, коли в оцінюванні творчості Тараса Шевченка було процитовано фразу Пантелеймона Куліша: "Неофіти" гарна штука, тільки не для друку". М. С. Грицай оживився і спитав: "А ти звідки знаєш? Молодець!" Подальший перебіг подій засвідчив, що майбутній декан запам'ятав не тільки абітурієнтку, а й виявив інтерес до її зусиль сформувати свою свідомість фахівця.

Студентські, аспірантські, пізніше викладацькі роки мого філологічного життя завжди були підтримувані М. С. Грицаєм. Він схвалював будь-які ініціативи наукового, студентського товариства, наші поїздки на конференції, участь у дискусіях, проблемних дослідницьких групах та інших проектах і завжди – тепло, схвально, по-дружньому. Михайло Семенович передав мною листа Григорію Халимоненку (чим я пишаюся!) з пропозицією повернутися до нашого університету, щоб заснувати сходознавство. Учитель, яким він завжди був для мене, запропонував мені вступ до аспірантури та подальшу роботу на кафедрі української мови.

Михайло Семенович завжди був таким – серйозним, неквапливим, професором етичної університетської свідомості, з цінностями української традиційної культури та вірою в людей. Кадрова політика М. С. Грицяя вибудовувалася на оцінці моральних якостей людини, її працелюбності, здатності поважати інших і головне – любити Шевченків університет. Кадровий склад провідних кафедр часів деканства М. С. Грицяя – авторитетні вчені та водночас люди, які пройшли випробування часом, особистими втратами, світовою війною і не зламалися, не втратили віри у свій народ, його культуру та університетське духовне покликання. Так, для прикладу, незмінним багаторічним заступником декана став Григорій Фокович Семенюк, який працював і жив, як і сам Михайло Семенович, у світоглядних й етичних домінантах україноцентризму та університетської професорської етики.

М. С. Грицай не був трибунним оратором. У складні часи 70-х років він шукав найбільш спокійні способи вирішення проблемних ситуацій – на користь студентів, людей, справедливості. Думаю, не одна людина із вдячністю і повагою згадує свого декана – Михайла Семеновича Грицяя.

Фольклорист і літературознавець – М. С. Грицай справив величезний вплив на ці філологічні сфери: формулював ідеї, писав наукові праці, об'єднував дослідників, серед яких і його незабутня учениця, колега, засновниця кафедри фольклористики – Лідія Францівна Дунаєвська.

Мій університетський досвід, сприйняття світу, цінності та морально-етичні оцінки невіддільні від того, що чула у стриманих і поважаних щодо колег і студентів характеристиках М. С. Грицяя. А головне – у вчинках, послідовних діях, високих етичних поведінкових вимірах університетського професора – мого Вчителя і Наставника – Михайла Семеновича Грицяя.

УРОКИ ЖИТТЯ: МІЙ ДЕКАН МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ ГРИЦАЙ

*Олена Снитко, д-р філол. наук, проф.,
професор кафедри східнослов'янської філології
та інформаційно-прикладних студій
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

На все життя запам'ятала холодний та похмурий день початку лютого 1988 року, день поховання декана філологічного факультету нашого Університету Михайла Семеновича Грицаця. На Байковому кладовищі було багато людей, але я відчувала себе абсолютно самотньою, бо усвідомлювала та вивчала урок несправедливості життя. Раптова хвороба, спричинена стресом, обірвала життя людини, яка (принаймні в моїй уяві) була в zenіті свого професійного життя. Після поховання я захворіла на важку пневмонію. Пневмонію згодом вилікували, але важке відчуття від вивченого уроку залишилось назавжди. З рук М. С. Грицаця я отримала студентський квиток, а згодом – диплом про закінчення філологічного факультету, рекомендацію до аспірантури, а потім (після захисту кандидатської дисертації) – рекомендацію працювати на посаді асистента.

Навчаючись п'ять років на філологічному факультеті, я запам'ятала Михайла Семеновича як людину неординарну – запальну та емоційну, небайдужу та віддану справі. Відверто скажу, ми завжди завмирили, коли він входив (краще сказати – стрімко вбігав) в аудиторію, щоб дати нам чергового прочухана. Михайло Семенович до дрібниць знав, що відбувається на факультеті, завжди емоційно реагував на негативи, але й одночасно – вболівав за студентів, намагався допомогти, залишаючись вимогливим та принциповим. У нього була дуже гарна команда, команда світлих та відданих справі людей – Г. Ф. Семенюк, М. О. Семенов, Л. Ф. Дунаєвська, які згодом відіграли значну роль у моєму житті. Тому урок відданості справі мною був засвоєний дуже добре.

Коли я навчалася на останньому п'ятому курсі, мене раптово відкликали з педагогічної практики у школі за розпорядженням декана. Звичайно, я дуже хвилювалася, не розуміючи, що відбувається. Негайно приїхала в деканат, він вже чекав на мене. Стисло пояснив, що виникла проблема з викладачем у групі фінських студентів і я маю працювати з ними. "Сподіваюсь, ти усвідомлюєш відповідальність цього доручення! – сказав мені Михайло Семенович. – Іди та працюй на совість!". У мене вийшло. Думаю, що головну роль тут відіграла довіра декана. Це був ще один урок життя: мені сподобалось працювати викладачем, я відчула драйв. Коли закінчилася практика, попросила завідувача кафедри дозволити працювати з групою до кінця семестру. Остаточне рішення було за деканом. Він дозволив. Цей випадок зумовив моє подальше професійне життя. Дякую Михайлу Семеновичу за довіру, за мотивацію.

Згадую випадок, свідком якого була, вже працюючи асистентом кафедри. На засіданні вченої ради між ним та завідувачкою однієї з кафедр, С. А. Воробйовою, також людиною принциповою та запальною, виникла професійна суперечка, дуже гостра. Всі присутні були приголомшені та міркували, що ж буде далі. А далі відбулося несподіване. Наступного дня на черговому засіданні в актовому залі Сусанна Артемівна сиділа, напружено очікуючи подальшого розвитку подій. До залу увійшов Михайло Семенович, підійшов до неї, першим простягнув руку, посміхнувся, щось сказав. Конфлікт було вичерпано. І це був для мене ще один урок життя – урок шляхетної поведінки керівника.

Вже зараз, пройшовши школу життя, я усвідомлюю, що у ті радянські часи працювати на керівних посадах було непросто (мабуть, як і зараз). У мене немає прагнення описувати Михайла Семеновича як ідеал, ні, він був живою людиною, яка помилялася, була емоційною, але все, що він робив як керівник, було во благо, во благо факультету, во благо кожного студента. Дякую долі за цей досвід. Світла пам'ять людині!

"СТОЛІТНІЙ МИХАЙЛО СЕМЕНОВИЧ..."

*Михайло Насенко, д-р філол. наук, проф.,
директор Центру літературної творчості
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Педагог, літератор, фольклорист. Багатолітній декан філологічного факультету КДУ імені Тараса Шевченка (1971 – 1987). Автор багатьох праць із давньої української літератури та фольклористики. Найвідоміші з них були незамінними підручниками-посібниками для університетських студентів: "Давня українська поезія" (1972), "Давня українська проза" (1975), "Давня українська література" (1978), "Українська народнопоетична творчість" (1983) та ін. За його редакцією і керівництва співробітники кафедри історії української літератури філологічного факультету підготували та видали "Історію української літератури" в 5 томах. Вона, звичайно, радянська, соцреалістична, але – була. Мав гарну школу, зокрема – фольклористів. Серед них майбутні доктори фольклористики: Лідія Дунаєвська, Віктор Давидюк і ціла китиця кандидатів філології. Лідія Дунаєвська, зокрема, (з моєї ініціативи) підтримала відкриття на філологічному факультеті спеціальності "фольклористика" і стала першою завідувачкою фольклористичної кафедри. Кафедра нині успішно функціонує і підготувала десятки, якщо не сотні, фольклористів для навчальної та наукової роботи в Україні.

Після відкриття спеціалізації "музична фольклористика" філологічний підрозділ університету збагатився пісенно-інструментальними колективами із первісною назвою "Горицвіт", а згодом і нині – "Роксоланія".

Коли я був студентом, Михайло Семенович щойно завершив навчання в аспірантурі та працював асистентом (чи й доцентом) університетської кафедри історії української літератури. В ті часи практикувалася така традиція – викладачі університету періодично провідували студентський гуртожиток. Саме тоді й відбулося наше знайомство з Михайлом Семеновичем. Він зайшов у нашу кімнату на тодішній вулиці Ломоносова, що на околиці Києва, поговорив, поцікавився студентським життям чотирьох мешканців нашої кімнати (майбутні письменники, науковці та журналісти – Анатолій Григоренко, Анатолій Сисой, Микола Томенко і Я) і... мирно розпрощався. Наголошую на слові "мирно", бо деякі викладачі (з компартійною зверхністю) приходили в гуртожиток, аби студентів відчитати, ідеологічно повиховувати чи й організувати для них майбутні розборки на комсомольських чи партійних зборах. Був випадок, коли я на зустрічі з журналом "Ранок" сказав, що в ньому мало друкується матеріалів на українську тематику: козаки в нас, отже, перевелись, а їхні шаблі стоять у рогаках... Після того парторг факультету прийшов до нас у кімнату, "запросив" мене на вулицю і за годину вичитувань про мою ідеологічну незрілість довів мене до тижневої застуди. Іншого разу після підготовки до екзамену з "Наукового комунізму" ми вирішили закріпити вивчене піснями. А процес цей відбувався у саду і в лісосмузі навпроти наших гуртожитків та викладацького будинку на тій же вулиці Ломоносова. Через день чи два викликають нас усією кімнатою на партійні збори, та завідувач кафедри теорії літератури Воробйов каже: "Мы, профессора, убелённые сединой, работаем над материалом для лекций студентам, а они под нашими окнами поют похабные песни". Я виступив і сказав: "Ми тоді закріплювали знання з "Наукового комунізму" і співали не похабні пісні, а "Гімн Радянського Союзу", "Смело, товарищи, в ногу", "Варшав'янку" і ще щось подібне". Воробйов і весь зал зааніміли та змушені були сконфужено перейти до якогось іншого питання їхнього порядку денного. А нас – відпустили...

Після закінчення університету я протягом певного часу працював викладачем філологічних дисциплін та естетики у Київському музичному училищі імені Р. М. Глієра, і тому потребував деяких суто педагогічних консультацій. Через те інколи заходив у гуманітарний корпус Київського університету до відомих мені викладачів,

серед яких був і Михайло Семенович Грицай. З давньою літературою я був не дуже обізнаний і тому потрібна була підмога і Михайла Семеновича, і його колеги-давника Федора Яковича Шолома. А коли доля звела мене з журналістикою, і я в 1970-х роках працював спочатку відповідальним секретарем, а потім – заступником головного редактора журналу "Українська мова і література в школі", то Михайло Семенович прийшов у мій кабінет сам. Він казав, що працює переважно в галузі давньої літератури, а для публікацій про неї не кожен журнал відкриває двері. "Ось уже звертався до кількох видань з метою опублікування розвідки про українські апокрифи, але скрізь знизують плечима і підносять гарбуза. Мовляв, це – релігійна тематика, а ми ж – атеїсти... То, може, твій журнал поведеться інакше? Адже шкільні програми містять лише незначні відомості про давню літературу, а окремі жанри в них навіть не згадуються. Наприклад, апокрифи...".

Я погодився з таким міркуванням Михайла Семеновича, і його стаття на цю тему була опублікована у згаданому журналі та мала своїх читачів. Минув якийсь час і я для написання дисертації "прикріпився" до літературної кафедри, якою завідував Михайло Семенович. Він приймав у мене кандидатський екзамен з української літератури, а потім головував на Вченій раді, коли приймали мою дисертацію до захисту. Опублікував я авто-реферат, розіслав опонентам і провідній організації та й почав чекати. Аж раптом провідна організація (Вінницький педінститут) повертає мені дисертацію назад. Посилаючись нібито на хворобу завідувача літературної кафедри. До другого опонента я поїхав сам у Чернігів і він повернув мені мою дисертацію просто в руки. Перший же опонент – одеський професор Василь Васильович Фащенко – привіз мою дисертацію безпосередньо в Київ. Ми пообідали з ним у тодішньому ресторані "Ленінград" і він сказав: "Зніміть із назви дисертації ім'я Григорія Косинки та переробіть її в дусі "Новелістика 20-х років XX століття".

Річ у тім, що тоді якраз почалася в СРСР т. зв. сусловсько-маланчуківська нагінка на письменників 1920–1930-х років, які зазнали репресій. Григорій Косинка був серед них, адже його розстріляли 1934 року. А в статтях тодішнього директора Інституту літератури Миколи Шамоти фігурувало ім'я автора найбільш талановитого новеліста того часу Григорія Косинки як "неправильно" реабілітованого.

Я погодився з Василем Фащенком і пішов з його пропозицією до Михайла Грицяя. Він сказав: "Є полегшений вихід із ситуації; ви відкликаєте свою дисертацію із захисту, а я, як голова Вченої ради, це підтримаю, і Ви продовжуєте працювати над текстом, ніби нічого й не сталося". Так я й зробив: три роки працював над новим текстом дисертації та захистив її при голосуванні 100 % членів Ради. Одна з її членів – професорка стилістики Алла Петрівна Коваль – під час свого виступу на захисті сказала: "Це перша дисертація, в якій я все зрозуміла". Були ж часом (та і є зараз) такі дисертаційні навороти, в яких не лише голову, а й ноги скрутиш, поки дочитаєш запропоноване до кінця. Бо вони "занауковлені" в найгіршому значенні цього слова...

Після одержання мною диплома кандидата наук Михайло Семенович збирався запросити мене на викладацьку роботу в університет. Але чомусь тягнув-тягнув і мене "перехопив" академічний Інститут літератури в особі Віталія Дончика, Леоніда Новиченка й директора Інституту Ігоря Дзевєріна. Михайло Грицяй аж образився на таку ситуацію: ми, мовляв, тебе готували, а ти пішов до праці не до нас...

Та через якийсь час на декана філологів Михайла Грицяя напав (через "Літературну газету") один професор, звинувативши його у плагіаті. На факультеті почалися розборки й на партійних зборах одна з найбільш партійних діячок (царство небесне!) сказала: "Надо с ним кончать!" Тобто, "кончать" із деканом Грицаєм Михайлом Семеновичем. Він після цього захворів не на жарт. Але встиг прийти до мене, як ученого секретаря, в Інститут літератури з проханням організувати рецензію на його книги, в яких насправді не було жодного плагіату. Я порадився з директором та заступником директора Інституту, і ми доручили двом науковим співробітникам проаналізувати праці М. Грицяя на предмет плагіату. Висновок був справедливим: плагіат є хіба що в виразах на зразок "письменник народився там-то, вчився там-то і т. д." Тобто, – загальні фрази, які повторюються в кожного літературознавця однаково.

Такий висновок Інституту літератури було надіслано в Київський університет, але компартійці філологічного факультету на нього не зважали та продовжували цькувати Михайла Грицяя як майже ворога народу. Його хвороба переросла в рак крові й він

зліг у лікарню на безперспективне лікування. Мало хто з факультету його в лікарні провідував, а я ходив двічі. Вигляд у нього був жаклибий: весь жовтий, як віск. І невдовзі помер. Я був на похороні, виступив зі словом, прийшла на прощання з деканом навіть якась представниця з партійних чи виконавчих органів, а потім дружина Михайла Семеновича організувала поминальний обід у себе вдома. Я прийшов з кількома родичами їхньої сім'ї, і прителіжився туди також партійний секретар філологічного факультету, який найбільше доклався до цькування Михайла Семеновича. Дружина при мені виставила того парторга за двері, й ми почали поминальний обід. Я вперше бачив, аби чиясь дружина когось виставляла з квартири за двері. Пізніше Всеволод Якович Неділько мені розповів, що подібне вчинила дружина Олександра Довженка: група письменників прийшла було привітати Олександра Петровича із його 60-річчям, і Юлія Солнцева (дружина Довженка) сказала: "Всі проходите, а ти, Бажан – вон!" І Микола Платонович потеліпав назад, бо знав: він найбільше доклався до цькування Олександра Довженка за його творчість. Він був одним із тих, хто писав для Сталіна розгромну доповідь про Довженкову "Україну в огні".

Михайло Семенович Грицай був порядною людиною, а такі, як знаємо, найбільше наживали (та й досі наживають) собі ворогів. Статтю про його вигаданий плагіат написав тодішній професор Херсонського педінституту, якого Михайло Семенович не погодився взяти на роботу на філологічний факультет КДУ. Бо він знав: той професор "за німців" співпрацював з ними, потім захистив дисертацію на модну за часів Сталіна кавказьку тему, почав працювати в кількох педінститутах, звідки його звільняли, як тільки дізнавалися, що за ним тягнеться "німецький шлейф". І він подумав, що зможе "сховатися" в Київському університеті. А Михайло Грицай не пішов йому назустріч і одержав від нього оту публікацію про нафантазований плагіат.

А компартійна максималістка, яка вигукувала, що треба з Грицаєм "кончат", згодом "перебудувалася" і допрацювала в університеті до пенсійного віку.

Царство небесне Вам, Михайле Семеновичу! Думаю, що хоч на небі Ваші "друзі-вороги", які довели Вас до смерті, зважаться попросити у Вас вибачення...

СПОГАД ПРО МОГО ДЕКАНА

*Ніна Бернадська, д-р філол. наук, проф.,
професор кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Тоді, у 1976 році, коли я стала студенткою першого курсу омріяного Київського державного університету, ніколи б не посміла саме так сказати про декана Михайла Семеновича Грицяя. Проте сьогодні, з висоти прожитих літ, дозволю собі це, бо саме він сприяв тому, щоб після закінчення вишу я вступила до аспірантури, а потім залишилася викладати на кафедрі теорії літератури рідного факультету. З легкої руки Михайла Семеновича у моїй трудовій книжці один запис: місце праці – Київський університет, лише з роками змінювалися посади та вчені звання.

Проте перше знайомство із цією людиною сталося за кілька місяців до вступної кампанії й відповідно закінчення середньої школи. Річ у тім, що вперше газета "Молодь України" разом із філологічним факультетом (напевно, з метою профорієнтаційної роботи) проводили конкурс серед юних філологів України, який проходив у три етапи: два – заочних, завершальний – у стінах Жовтого корпусу. Брала у ньому участь не тому, що розраховувала на перемогу, а тому, що хотіла перевірити свої знання. І несподівано для самої себе отримала лист-виклик до Києва – для участі у третьому етапі конкурсу. Дійство відбулося 18 травня 1976 року. Нас, учнів, зібралось, здається, дванадцять осіб з різних куточків України: Черкащина, Хмельниччина, Житомирщина, Полтавщина, Київ. Керувала конкурсом канд. філол. наук, доц. Людмила Антонівна Алексієнко, яка дуже тепло і приязно зустріла учасників. Дотепер пам'ятаю одне із завдань: декодувати вигадану академіком Л. Щербою фразу "глока куздра штеко бодланула бокра і курдячить бокреня", бо найбільше над ним думала. Наступного дня вже в кабінеті декана філологічного факультету нам оголосили результати конкурсу. М. С. Грицяй запросив і переможців (здобула друге місце – напевно, "з допомо-

гою" Л. Щерби), й усіх учасників вступати до університету. І в серпні моя мрія збулася.

Перед посвятою у студенти мене терміново розшукали та запросили у деканат. Це була моя друга зустріч із Михайлом Семеновичем. Він повідомив про почесну місію виступити у палаці "Україна" перед першокурсниками університету і побажав не хвилюватися, швиденько викласти свої думки на папері. Напевно, ніколи так не хвилювалася, проте швидко самоорганізувалася, підготувала виступ (було це на кафедрі української мови). Далі – майже абсурдистський сюжет, який пов'язаний із викладачкою-кураторкою цієї справи: вона так довго говорила телефоном, що коли ми з нею прийшли у ректорат (без цензури-перевірки виступу у ті часи не можна було обійтися), то вже звідти була вказівка підготувати іншого першокурсника, юриста...

Уже десь у жовтні зустріла Михайла Семеновича, і він сказав: "Ще всі ваші виступи попереду..."

У час мого студентства декан здавався мені людиною недосяжною – як небожитель. Ще й один з авторів підручника з давньої української літератури, за яким ми вчилися. Мій пієтет до рідної alma mater лише посилювався завдяки такій особистості – вченого, педагога, організатора освітнього процесу.

Михайло Семенович був небагатослівним, завжди врівноваженим, спокійним. Пригадую лише один випадок, коли він говорив дуже емоційно. Це був 1977 рік, збори активу комсомольського, на якому декан поділився думкою про те, що обстоює ідею окремішнього гуртожитку для філологів (до того нас заселяли у різні корпуси), бо, мовляв, він стомився приходити на "розбір польотів" у різні, переважно чоловічі гуртожитські колективи, де відбувалися бійки, нібито інспіровані красою дівчат-філологинь...

Після закінчення університету ця людина розкрилася новими гранями – добротою, чуйністю, щирістю, які приховувалися за маскою незворушності. Офіційної рекомендації до аспірантури у ті забюрократизовані часи виявилось замало: чи то ректорат, чи то міністерство освіти вимагало лист-гарантію працевлаштування через три роки після закінчення аспірантури. Інші рекомендовані брали фіктивні папірці з будь-яких установ, лиш

би вступити, а Михайло Семенович витримав довгий і складний шлях, щоб гарантувати мені роботу на кафедрі теорії літератури. Ця підтримка була неоціненною, бо дехто з однокурсників в очі говорили мені: не маєш жодного шансу... твої батьки далекі від філології... ти не киянка... тощо.

Остання наша зустріч – дуже сумна – була у відділенні гематології київської лікарні на Сирці. Лютий, без снігу, без морозу, типова для столиці мряка і мжичка посилювали стан тривоги та безнадії. Ми були зі Світлоною Задорожною, аспіранткою Михайла Семеновича. Він виглядав зболеним, знекровленим, але у відсутність сумлінної берегині його спокою дружини Віри Тимофіївни вирішив провести нас до лікарняної брами. Це був шлях прощання... Ми намагалися говорити щось підбадьорливе. А Михайло Семенович мужньо тримався, говорив про справи факультетські, хоч в голосі був сум. Прощаючись, сказав: "Хай у всьому щастить, дівчата! Захистилися, тепер працюйте".

Дякую, МІЙ декане!

КОНЦЕПЦІЯ НАРОДНОПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРИЦАЯ

*Олеся Наумовська, д-р філол. наук, проф.,
завідувачка кафедри фольклористики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Ім'я Михайла Семеновича Грицяя (1925–1988) належить до кола тих українських учених, які зуміли поєднати в собі дослідника, педагога й тонкого інтерпретатора народного слова. Його наукова спадщина стала не лише важливою частиною історії української фольклористики, а й свідченням глибокого духовного зв'язку з народною поезією, з її образним мисленням, поетикою, художньою енергією.

Народнопоетична основа як методологічний принцип. Центральним у концепції М. Грицяя є розуміння фольклору як живого джерела національної творчої свідомості. У його працях – від статей про народну драму, шкільну поезію, інтермедії до підручників і монографій – фольклор постає не лише як історичне тло чи стилістичний чинник літератури, а як її духовна основа. Учений послідовно обґрунтовував думку про те, що народнопоетична традиція є не "додатком" до письменства, а визначальним чинником формування образного мислення українських авторів XVI–XVIII ст.

У статтях "Українські інтермедії XVI–XVII ст. і народна творчість" (1966) та "Народнопоетична основа сатиричних творів XVII ст." (1968) дослідник розкрив тісні зв'язки між фольклорною уявою та літературними жанрами барокової доби. Він показав, як народна сміхова культура, втілена в жарті, сатирі, інтермедії, не лише розважала, а й формувала суспільне мислення, несла моральну оцінку явищ дійсності.

У монографії "Українська література XVI–XVIII ст. і фольклор" (1969) Грицяй систематизував попередні спостереження, створивши цілісну картину взаємодії народної словесності й художньої літератури. Він доводив, що фольклор впливає не лише на тематику, а й на сам спосіб художнього

бачення світу, на становлення образної системи українського письменства. Народна творчість, за його переконанням, – це той ґрунт, "з якого виростає національна поезія".

Поезія і проза як вияви народної душі. М. С. Грицай розглядав давню українську поезію й прозу не ізольовано, а у зв'язку з народною традицією. У книжках "Давня українська поезія" (1972) і "Давня українська проза" (1975) він розкрив, як фольклорні форми мислення і мовлення зумовлюють структуру художнього тексту. Народнопоетична основа, на думку дослідника, – це не лише сюжет чи мотив, а передусім спосіб мислення, що виявляється в символіці, ритміці, поетичній формі.

Велике значення він надавав також розвитку народного театру, шкільної драми, інтермедії – тих жанрів, у яких, за словами вченого, "усна словесність допомагала пошуковій ініціативі українських драматургів". Саме завдяки цим дослідженням Грицай утвердив думку про тісну єдність літературного і фольклорного процесів.

Його аналіз відзначається внутрішньою теплотою – він читає тексти не як "пам'ятки", а як живі голоси епохи, що продовжують звучати в народній свідомості.

Найвагоміша праця і жанрове розмаїття народнопоетичного світу. Найвагомішою працею Михайла Грицай з погляду фольклористики став підручник "Українська народнопоетична творчість" (1983), створений у співавторстві з В. Бойком та Л. Дунаєвською. Ця праця стала першим найглибшим і найґрунтовнішим виданням від початку радянської доби, і, попри певну ідеологічну ангажованість – неминучу за тодішніх умов, – залишалася актуальною і в добу незалежної України, фактично донині.

У підручнику Михайлові Семеновичу належать розділи "Вступ", "Календарно-обрядова поезія", "Прислів'я та приказки", "Народна драма", "Думи", "Історичні пісні" та "Ліричні пісні" – кожен з яких має власний аналітичний і поетикальний центр.

У розділі про календарно-обрядову поезію він показав її як живу систему народного світогляду, де поєднано архаїчні уявлення й естетику радості, циклічності життя, урочистості буття. Розглядаючи народну драму, вчений підкреслював її функцію як "колективного театру" народу, що формує морально-

етичні уявлення громади. Аналізуючи думи та історичні пісні, Грицай наголошував на їхній епічній природі, що єднає героїчне і ліричне начала, а також на глибокому патріотичному пафосі, який живить національну пам'ять. У трактуванні ліричних пісень він особливо тонко відчував інтимність і щирість народного почуття, яке поєднує особисту долю з долею Батьківщини.

Підручник не лише систематизував жанрове багатство українського фольклору, а й став моделлю науково-педагогічної мови, у якій поєднано точність аналізу з щирим емоційним тоном. Саме тому ця праця – і нині один із найповніших університетських посібників із народної творчості.

Народна мудрість як модель художнього мислення. Важливими з погляду фольклористики стали студії М. Грицай щодо проблеми поетики малих жанрів – прислів'їв і приказок. У розділі підручника "Українська народнопоетична творчість" (1983) він визначив прислів'я як "короткі сталі афористичні вислови, в яких у художній формі виражено судження народу про життєві явища".

Учений розглядав ці жанри як взірць стисненого поетичного мислення, у якому "в одній фразі вміщується думка великої ваги". Аналізуючи ритміку, композиційний паралелізм, образність і тропіку прислів'їв, Грицай фактично створив теоретичну модель народної поетики, що ґрунтується на гармонії думки й форми.

Його інтерпретація сповнена вдячності до народного слова: навіть у найкоротшому афоризмі він убачав концентрат духовного досвіду народу, його моральну позицію і художню культуру.

Учений і педагог. Як автор і співавтор підручників – передусім "Української народнопоетичної творчості" (1983) – Михайло Семенович залишив помітний слід у філологічній, фольклористичній зокрема, освіті. Його тексти відзначаються ясністю, логічністю і теплим тоном, у якому відчувається повага до студента і до самого предмета.

Особливо пам'ятною сторінкою його діяльності була підтримка студентської фольклорної практики, яку проходили всі першокурсники філологічного факультету Київського університету. Як декан, Михайло Семенович не лише сприяв її збереженню, а й надавав їй ваги справжнього наукового досвіду. Він переконував молодих філологів, що польове збирання фольклору – це не

формальність, а зустріч із живим народним словом, що вчить слухати, відчувати та розуміти народ. Саме через такі практики він формував у студентів повагу до носіїв традиції й розуміння фольклору як частини духовного життя сучасності.

Грицай розглядав навчальний текст не як компіляцію фактів, а як можливість "виховати чуття до слова". Саме цим пояснюється, чому його підручники досі не втратили цінності – вони не просто інформують, а формують мислення.

Гуманістичний вимір його концепції. Попри академічність викладу, стиль Грицяя – глибоко людяний. У його працях фольклор постає як мистецтво морального узагальнення, як мова добра, гідності й взаєморозуміння. Він бачив у народнопоетичній творчості не лише естетичний феномен, а й етичний і філософський код нації.

Його концепція – це спроба досягнути народну поезію не лише розумом, а й серцем. І саме тому наукові тексти Михайла Семеновича сприймаються не сухими трактатами, а як сповідь ученого, який у народному слові відчув пульс живого народу.

Висновок. Концепція народнопоетичної творчості у науковій спадщині Михайла Грицяя – це цілісна система гуманістичних ідей, що поєднує фольклор із духовним життям нації. Його дослідження не лише поглибили розуміння давньої української літератури, а й утвердили фольклор як рівноправний, живий елемент культурної пам'яті.

Михайло Семенович Грицай залишив по собі не лише наукові праці, а й особливий стиль думання про народне слово – з любов'ю, з довірою, з вірою в те, що воно є душею української культури.

Післяслово. Мені пощастило знати Михайла Семеновича не лише як ученого й педагога, а і як людину, чия присутність завжди приносила спокій, доброту і природну теплоту. Наші родини багато років дружили: ми ходили один до одного в гості, разом святкували свята, співали українських пісень, їздили на природу й по гриби. Це були щирі, теплі зустрічі, в яких панували довіра, гумор і домашня затишність. Я з дитинства приятелювала з його донькою Олесею, і ті спогади для мене й досі є дуже світлими й дорогими.

Михайло Семенович був людиною рідкісної внутрішньої рівноваги та делікатності. Спокійний, уважний, завжди приязний – він умів вислухати, підтримати, знайти найточніше й найм'якше слово. У його поведінці поєднувалися інтелігентність, природна простота й глибока людяність, що робило спілкування з ним особливо цінним.

Для мене він назавжди залишиться прикладом людини, у якій наукова мудрість, любов до народного слова й щедрість серця творили цілісну, прекрасну гармонію. Його тепла, добра присутність запам'яталася назавжди.

СПОГАДИ ПРО ПРОФЕСОРА М. С. ГРИЦАЯ ЯК ПРИВІД ПОМІРКУВАТИ НАД ЗНАЧЕННЯМ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ПОСТАТІ ВИКЛАДАЧА ЯК ФАХІВЦЯ Й ОСОБИСТОСТІ

*Ярослава Вільна, д-р філол. наук, проф.,
професор кафедри історії української літератури,
теорії літератури і літературної творчості
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Прошло багато часу з того дня, як пішов у вічність вельмишановний проф. М. С. Грицай. Та не дивним чином нічого не стерлося з пам'яті, а якраз навпаки. За десятиліття набутого досвіду та природної людської схильності до порівнянь усіх і кожного з кимось і усіма, поглибилося розуміння цієї особистості, яку б психологи означили, значущим дорослим для тих філологів-початківців, якими ми були колись.

Викладацький колектив філологічного факультету того часу – це педагоги, науковці різного досвіду, різних наукових звань і статусів. Це були автори наукових досліджень, підручників та посібників, програм курсів, що стояли на полицях університетської бібліотеки.

Професор М. С. Грицай займав у тій плеяді викладачів належне очільнику місце. Зрозуміло, що значення його діяльності як декана факультету у ті часи можна поцінювати за багатьма критеріями, але я віддам належне кільком із тих критеріїв і відкоментую лише те, чому була свідком і на що, як гадаю, маю моральне право.

Перше, що зараз усвідомлюється, – це те, що він знав, як треба підтримувати високий фаховий рівень викладацької спільноти філологічного факультету, відповідно до тієї кадрової політики університету, яка, попри тиск ідеологічний, прагнула бути вивіреною та компетентною саме у відборі аспірантів чи кандидатів на посади викладачів.

У результаті цього студенти кожного навчального року отримували нові можливості осягнення того, що таке філологія,

яка історія її становлення, які її складники, що вона здатна привнести та привносить в українську і світову науку та культуру. І це не декларувалося викладачами лише теоретично, їхній власний досвід наукових студій був тому найпереконливішим доказом.

Саме дякуючи співпраці у навчанні з викладачами усіх кафедр нашого факультету, кафедр інших факультетів університету, досягалися ті обов'язкові курси, що конче необхідні людині освіченій і культурній, а це: філософія, історія, історія мистецтва, психологія, логіка, політекономія, іноземна мова (одна із західноєвропейських і одна із слов'янських мов) та інші. Так поступово складався не лише базовий фаховий рівень, а й формувався світогляд студентів.

Серед кафедр нашого факультету не було жодної, у якій не було б потужного ядра фахівців, а серед них ті, кого ми особливо цінували, хто навіть ставав для нас прикладом для наслідування. Перерахувати імена усіх не можливо, через страх когось не згадати та тим не віддати належне цим чудовим, щедрим на знання педагогам та науковцям.

Для нас, студентів філологічного факультету Київського університету середини 1970-х років, проф. М. С. Грицай був не лише деканом факультету, а й лектором курсу "Українська народно-поетична творчість", який, відповідно до навчального плану, читався для студентів спеціальності "українська мова і література".

Від початків, більшості з нас, попри те, що ми пройшли етап вступних екзаменів і перемогли у конкурсі, було складно позбавитися хвилювання і позбутися невпевненості у собі, що відчутно ускладнювало процес адаптації до нових умов навчання і високих вимог в освітньому закладі, який завжди був першим серед університетів України.

Тоді юних першокурсників лише анонсований викладачем майбутній "колоквіум" надовго міг полишити сну, а перші семінари чи контрольні роботи часто вибивали з емоційної колії. І не тому, що не готувалися, а тому, що переймалися не лише тим, щоб знати та розуміти, а й думали про враження, яке складеться у авторитетного викладача про рівень наших знань.

Як тільки проф. М. С. Грицай перший раз увійшов у нашу аудиторію і навіть ще не розпочав лекцію, а тільки привітався, впевнена, всі відчули потужну хвилю його енергії, яка нас об'єднала і ніби піднесла. Це відчуття було стабільним і тоді, коли на другий план уже відходила початкова, дещо езотерична засада щирого учнівського захоплення лектором, і тоді, коли все чіткіше усвідомлювалася нами провідна науково-дослідницька стратегія викладача у межах пропонованого курсу. Всебічний аналіз професором фольклорних жанрів, мотивів, образності, поетики народнопоетичних творів, переконливість довершених у своїй простоті цитацій уснопетичного матеріалу, його увага до думок видатних українських та іноземних фольклористів – все мотивувало студентів осягати всесвіт українського фольклору.

Тому з кожним разом ставало все цікавіше, бо читав лекції Михайло Семенович натхненно, виклад матеріалу був продумано структурованим, відволікатися від його думок, оцінок не виникало жодного бажання. До речі, ніколи не користувався записами, цитував лише по пам'яті. Український фольклор знав досконало і, головне, він не тільки блискуче його знав, а й любив те, що нам презентував. Це відчувалося одразу.

Таке саме сильне враження на нас, першокурсників, справляла тоді ще кандидат філологічних наук, а згодом видатний український фольклорист, професор і доктор філологічних наук Л. Ф. Дунаєвська, яка вела семінарські заняття за М. С. Грицаєм. Ці семінари часто переливалися у додаткове роз'яснення аспектів лекційного курсу, оскільки ми не завжди все могли належно осягнути.

У видавництві "Вища школа" у 1983 р. було видано підручник "Українська народно-поетична творчість", авторами якого були М. С. Грицай, В. Г. Бойко, Л. Ф. Дунаєвська. Розділи і підрозділи цього підручника ("Вступ", "Календарно-обрядова поезія", "Прислів'я і приказки", "Народна драма", "Думи", "Історичні пісні", "Ліричні пісні") були написані М. С. Грицаєм.

Але професор М. С. Грицай був не лише фольклористом, але й літературознавцем. Він досліджував давню українську прозу, драматургію, поезію, був співавтором підручника "Давня українська література". Багато уваги приділяв питанню взаємодії

давної літератури та фольклору, особливостям літературному процесу XIX–XX ст. Був автором літературних портретів, літературно-критичних нарисів про творчість Марка Вовчка, Олекси Десняка, Семена Скляренка. У 1986 році видав книгу "Панас Мирний. Нарис життя і творчості".

Вочевидь, очікувано, що керівником моєї першої курсової роботи став М. С. Грицай. Згодом, вже після завершення навчання в університеті, я звернулася до нього за порадою щодо вибору теми кандидатської дисертації, хоча тільки планувала навчатися в аспірантурі. Дозволю собі зупинитися на фрагменті нашої розмови, бо та його порада, як на мене, також ілюструє засади його принципів як науковця і педагога.

Професор запитав, що мене цікавить, що бажаю досліджувати. Відповідь: захоплена творчістю М. Коцюбинського, тому і писала одну з курсових робіт про фольклоризм повісті "Тіні забутих предків", а ще більше цікавить мене поетика творчості Г. Косинки. Уважно послухав, зробив паузу і каже: "Схвально, але раджу звернути увагу на іншу тему: "Драматургія М. Старицького і фольклор". У сенсі осмислення фольклору як передумови та складника художнього мислення письменника. Про драматургію М. Старицького писали достатньо, але означена проблема належно не аналізувалася. Це вкрай необхідно зробити саме зараз. І повір, ти ще будеш вдячна долі за вибір такої теми, коли осягнеш масштаб і глибину цієї творчої особистості, багатогранність його доробку та діяльності та важливість саме такого аспекту дослідження" (цитую, звичайно, по пам'яті – Я. В.).

Тут дещо варто уточнити: літературознавчі праці під назвою "такий-то письменник і фольклор" з'являлися і раніше. Але у 1970–1980-х роках будь-які праці, що були зосереджені на специфіці художнього мислення тих українських письменників, які, окрім таланту і здатності креативно мислити у творчості, ще й займали чітку національну позицію, м'яко кажучи, не віталися. Неодноразово згодом і я чула від старших колег, що обрана мною тема не актуальна і жодних перспектив не має. Тоді просто кортіло перепитати, а які саме "перспективи" маютьесь на увазі? Та зміст відповіді, в принципі, я знала, тому й озвучувати запитання не було сенсу.

Тим паче, що через деякий час праці над цією темою в архівах, – розпочала я її в середині 80-х років, помітивши, що до мене цими матеріалами фонду М. Старицького дослідники цікавилися дуже давно, фактично, ще на початку 1960-х років, – уже справді була вдячна долі, і досі лишаюся вдячною Михайлові Семеновичу, бо він звернув мою увагу на необхідність дослідження ролі фольклору у формуванні системи ідейно-естетичних координат творчості українських письменників XIX ст. Переконалася, що осягнення й усвідомлення засад онтології та аксіології національного простору змінюють оптику аналізу художнього тексту. На прикладі творчості М. Старицького нескладно було спостерегти, що так само як і європейська філософська думка, література та мистецтво, українська філософська думка, давня література, національний фольклор природно живили літературний процес доби романтизму та реалізму.

Представником національно свідомої української аристократії був і прозаїк Г. Квітка-Основ'яненко, про літературний доробок якого я згодом писала вже докторську дисертацію.

Творчість, громадянська позиція цих двох митців визначалися, окрім іншого, знанням досвіду європейських літератур та рівнем їхньої національної самосвідомості та ідентичності. Тут варто зрозуміти, що їхній доробок був не результатом впливів, а доказом закономірності тематичних і смислових перегуків українських літераторів з європейськими. Їхні твори надихали та відроджували українців, так само як і поезія Тараса Шевченка та інших видатних діячів української культури XIX ст.

Завдяки художньому досвіду українських письменників XIX ст., були реалізовані в національній літературі межі XIX–XX ст. інтенції модерного мистецького мислення та художні пошуки діячів Розстріляного Відродження у 1920-х роках.

Також неодноразово була свідком і про що вважаю за потрібне написати – це про його людяність. Готовність М. С. Грицяя як декана факультету прийти на допомогу студентам, які через обставини припускалися помилок такого роду, що могли бути й відрахованими, навіть зараз заслуговує на повагу.

М. С. Грицай робив усе, аби дати таким студентам нагоду подати заяву на відрахування самим, щоби потім мати право

продовжити та завершити навчання на заочному відділенні нашого університету чи на іншому факультеті, чи в іншому виші. Сподіваюся, ті студенти розуміли, кому вони завдячують перспективою мати диплом про вищу освіту, що обов'язково мало підважувати право працювати за спеціальністю.

P.S. Аспіранткою М. С. Грицяя трохи згодом я таки стала, але консультуватися чи поради просити у нього щодо аспектів мого кандидатського дослідження можливості вже не було. Важка хвороба і передчасна смерть професора приголомшила тоді усіх. І досі боляче, що так рано він пішов із життя.

Вічна пам'ять незабутньому Михайлу Семеновичу!

ЗГАДУЮЧИ ПРОФЕСОРА-ДЕКАНА

*Валерій Чемес, канд. філол. наук, доц.,
доцент кафедри загального мовознавства,
класичної філології та неоелліністики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

З Михайлом Семеновичем Грицаєм мав щасливу нагоду зустрітися у стінах Гуманітарного корпусу нашого університету вперше не першого вересня, а третього, бо 1 вересня 1973 року була субота, тож перший навчальний тиждень у мене як першокурсника спеціальності "Українська мова і література" почався 3 вересня 42 роки тому.

Пам'ятаю, як сьогодні, його лекції з давньої української літератури й усної народної творчості, які відбувалися у Філологічному кабінеті (*філкабі* – студентський жаргон!), де, крім сховища навчальної літератури, була й імпровізована навчальна аудиторія (читальний зал, вона ж *читалка*), приміщення № 126 (3 поверх).

Доктор наук, професор, декан філологічного факультету, статечної статури та поважного віку, як здавалося нам, студентам-першокурсникам, чоловік мав усього лише 48 років. Не дивно, що декан мав рвучку покvapливу ходу, неслухняний чуб і справляв відтак враження переобтяженого поточними проблемами забезпечення належного рівня навчання і виховання (!) студентства. Останнє втілювалося, зокрема, у неприхованому негативному ставленні до нестрижених, патлатих (тодішня мода!) хлопців-студентів.

Лекції професора Грицяя були цікавими, всеохопними, склалися із двох частин по 45 хвилин із 5-хвилинною перервою. За 90 хвилин першокурсники діставали знання, які за обсягом відповідали цілому розділу відповідної навчальної та наукової літератури, до написання і впорядкування якої декан безпосередньо був причетний впродовж усього свого не надто тривалого, на жаль, життєвого шляху ("Давня українська поезія",

1972; "Українська драматургія XVII – XVIII ст.", 1974; "Давня українська проза", 1975 і т. д.).

Проф. Михайло Грицай був безпосередньо причетний до моєї академічної кар'єри – він підтримав пропозицію мого наукового керівника проф. Станіслава Семчинського та кафедри загального мовознавства і класичної філології запропонувати мені, аспіранту-заочнику, місце праці на посаді асистента рідної кафедри (1981). Ба більше, декан Грицай викликав мене до свого кабінету (тоді це була кімната № 140) у квітні 1984 року і повідомив, що мене буде призначено в. о. заступника декана філологічного факультету. З переляку я недолуго подякував. Так аспірант-заочник, асистент кафедри став "поважною" відповідальною за вечірню і заочну форми навчання особою на цілих 5 років (1984–1989). Моїм безпосереднім наставником була в цей період людина з досвідом навчально-методичної роботи – доцент Григорій Семенюк.

Професору М. Грицаєві дісталися не найкращі роки в історії України для реалізації задуманого, втілення ідей розбудови вищої освіти в Україні – посилення боротьби з інакодумством, "буржуазним націоналізмом", чорнобильська катастрофа, половинчаста, імітаторська перебудова в дусі М. Горбачова тощо. Утім він був справжнім патріотом України, популяризатором величезного культурно-мистецького, цивілізаційного спадку українського народу. Пригадується, як одна студентка з категорії "мажорів", відповідаючи на питання екзаменаційного білета про українські народні думи та начитавшись перед тим застарілих радянськфільських джерел, не знайшла нічого кращого як почати перелік народних дум, з якими ознайомилася, з "Думи про Леніна". Настала мертва тиша, присутні в аудиторії студенти припинили. На обличчі професора відбилася журба і невимовна туга ("Ну хіба ж я вас усіх цього вчив"?!).

Пам'ятаймо, шануймо пам'ять про своїх вчителів життя і правди!

ВІН ЗАВЖДИ ЗБЕРІГАВ ЛЮДЯНІСТЬ

*Сергій Різник, канд. філол. наук, доц.,
завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Ми познайомилися з Михайлом Семеновичем Грицаєм першого вересня 1981 року на урочистій посвяті у студенти. Для вчорашнього сільського учня наставницький потиск руки справжнього, живого професора і вручення омріяного студентського квитка було подією неабиякою, знаменною: сам декан привітав, та ще й сказав щось напутнє, наче знав тебе давним-давно.

А потім покотилося – потекло день за днем бурхливе студентське життя і наші хлопці, повідпускавши за тодішньою модою піврічні "гриви", намагалися зайвий раз не заходити на "деканське" крило, щоб не потрапляти на суворе адміністративне око.

Декана побоювалися. Але, попри природній страх перед владцем, ми ним крадькома любувалися: завжди строгий костюм, хоча й дещо старомодний, офіційна краватка, упізнавана у притемнених коридорах зачіска з двома пасмами-хвилями, що спадали обабіч високого чола, і серйозні, проникливі, теплі та дещо втомлені очі, що в коридорах більше дивилися вниз, ніж на студентські обличчя.

Його заступники були золоті люди: дуже відповідальна і турботлива Наталія Корнієнко, зовсім молодий Валерій Чемес і завжди жартівливий та дотепний Григорій Семенюк, або Фокович, як його з теплом і симпатією називали всі – від першокурсника до сивочолого ветерана.

Фокович знав усіх студентів поіменно, і це нам імпонувало, хоча трохи й бентежило. З Фоковичем ми дружили, довіряли йому, і саме він уособлював для нас факультетський адміністративний устрій, у тому числі й владу декана.

У спілкуванні декан Михайло Грицай ніколи не був багатослівний. Він умів вислухати. Міг лаконічно та посутньо висловитися, не вдаючись до повчань, але його слова завжди "доходили" до адресата. Якось уже на старших курсах трапилося

нашим хлопцям відсвяткувати у гуртожитку якусь okazію. Та так гучно, що на ранок дійшла чутка й до декана. Він покликав учасників до кабінету, вислухав нехитрі пояснення, а потім відрізав: "Не вмієте, хлопці, пити, то не пийте! Марш на пари!". І попри побоювання неборак за наслідки, на тому поставив крапку. Зайвий раз до "оргвисновків" ніколи не вдавався.

Літературознавець М. С. Грицай нашому курсові не викладав. Інші професори й доценти ділилися з нами своїми знаннями й педагогічною майстерністю в царині української літератури. Але наставницька роль керівника колективу була відчутною всім студентам.

Часи були непрості. Радянська Брежньовсько-Сусловська стареча ідеологія у проєкції на студентську аудиторію могла поблажливо ставитися до багатьох соціально-побутових вад: ти міг бути запеклим прогульником пар, лінивим соньком, публічним любителем пива, міг пасти задніх на заняттях – усе так чи так сходило з рук. Але якщо пильні "партійні товариші" запримітять у тобі надмірне зацікавлення творами Сергія Плачинди чи статтями Івана Дзюби, історичними працями Михайла Грушевського чи героїчним козацтвом в описі Дмитра Яворницького, народознавчими колекціями художника і скульптора Івана Гончара чи чарівною сопілкою композитора й хорового диригента Леопольда Ященка ... О, тоді вже начувайся! Можна було за пару днів опинитися на вулиці за "ідейну несвідомість" чи "непридатність до навчання".

До честі Михайла Грицая, він у таких ситуаціях завжди зберігав людяність.

На початку 80-х університетський філфак був достатньо розкутий, попри пильну "опіку" над студентською свідомістю незримих "комітетчиків" (чимало і студентів, як виявлялося з плином років, формально чи неформально співпрацювали з "органами"). Але разом із тим, філологи мали у студмістечку свій популярний клуб "Меридіан", де ставили гострі п'єси, проводили поетичні вечори, дискотеки з модною музикою, популярні тоді "капусняки" тощо. А на Різдво українсти ходили колядувати по домівках улюблених викладачів, і це відповідало

"філологічному духу" на факультеті, підтримуваному не тільки "низами", але й командою декана.

Пригадуються наші студентські постановки української драматургійної класики, а ще вертепних п'єс, для яких у державній консерваторії позичали вертепну споруду за сприяння та під офіційну "гарантію" знаного фольклориста Грицяя, його заступника, того ж таки Фоковича, і нашої улюбленої викладачки фольклору Лідії Дунаєвської.

Окремого спогаду заслуговує згуртована деканом Грицаєм педагогічна когорта професорів та доцентів, які викладали нам фах. Зараз ці імена звучать велично і трепетно: лінгвісти Ілля Кучеренко, Ніна Тоцька, Петро Тимошенко, Андрій Могила, Станіслав Семчинський, Лариса Скалозуб, Лариса Кадомцева, літератори Ілля Скрипник, Василь Яременко, Володимир Бойко, Андрій Кулінич, Ісай Заславський, Іван Семенчук, Степан Крижанівський, зовсім молоді тоді Лідія Дунаєвська, Людмила Грицик, Надія Гаєвська, Надія Плющ, багато інших подвижників університетської україністики.

"Своїм деканом" називали Михайла Грицяя і відомі тепер випускники тих років: письменники Василь Герасим'юк, Іван Малкович, Тетяна Маленька, Юрко Позаяк, дипломати Ігор Долгов, Володимир Яценківський, Юрій Сергєєв; політичні діячі Віра Ульяновченко, Ірина Констанкевич; журналісти Володимир Різун, Анатолій Єрема, Ірина Засенко; науковці Олена Снитко, Ірина Кононенко, Світлана Богдан, Ніна Бернадська, Олена Селіванова, десятки й десятки інших професорів і доцентів, частина з яких стала осердям колективу Навчально-наукового інституту філології, що успадкував історію і славу філфаку.

Я особисто завдячую деканові Михайлу Грицаєві ще й славним товариством однокурсників та однокашників – рясного грона непересічних особистостей, які з дипломами філологів-україністів стали зразковими вчителями, науковцями, університетськими викладачами (добрих два десятки захистили кандидатські й докторські дисертації), літераторами, журналістами і просто прекрасними людьми: вчителі київських шкіл Сергій Лещенко, Любов Приємська, Олена Веркалець, Ірина Северина, університетські викладачі, доценти Вікторія Коломийцева,

Олеся Сидоренко, Олег Павлов, Леонід Шурко, Галина Гижа, Віктор Зубович, Володимир Крамар, Юрій Кучинський, філологи-дослідники Неоніла Зборовська, Любов Шубравська, Олена Покидько, Юрій Луценко, журналісти Людмила Бордюг, Ігор Казмірчук. Усі ми не тільки отримали з деканських рук дипломи фахівців, а ще й узяли з собою в життя високі взірці людяності, товариськості, відданості справі.

Низький уклін і світла пам'ять Вам, шановний професоре й декане, і зі сторічним ювілеєм Вас!

ПРО ПРОФЕСОРА ГРИЦАЯ

*Віктор Давидюк, д-р філол. наук, проф.,
професор кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Наші стосунки склалися радше драматично, ніж гармонійно. Якби професор Грицай знав, якого неблагонадійного фрукта йому підсунуло Володимир-Волинське педагогічне училище, то ліпше не зв'язувався. Зрештою й сам фрукт не знав, наскільки він небезпечний.

Загалом наш декан видався мені зразком замкнутості й неприступності. Чим це було викликано, я почав здогадуватися тільки тепер, коли дізнався, що під професорським костюмом ховалася від небезпеки, яка чатувала на кожному кроці душа остарбайтера, якого сімнадцятирічним вивезли в Німеччину. Згодом він узяв на роботу на свою ж кафедру ще одного такого ж остарбайтера професора Івана Семенчука, автора підручника для школярів, чиє ім'я внаслідок цього знала вся Україна. Знав він про це, чи не знав, але це вже був тест на пильність відповідних органів або ж звичайне зухвальство. Обох рятувало тільки те, що були родом не з західних областей, тобто невинні жертви віроломного нападу фашистської Німеччини без будь-яких націоналістичних переконань чи ба більше зв'язків з ОУН. Для УПА й так були ще зазелені.

На лекції з фольклору професор приходив рідко, як і належить у класичних університетах. У країнах Заходу і дотепер професор – рідкісний гість на кафедрі, заняття за професорів проводять їхні асистенти чи навіть аспіранти. Тож теоретичну базу замість професора Грицая мені теж за західною традицією заклала його асистентка Лідія Дунаєвська. Екзамен – прерогатива професорів. Тож вперше близько з професором Грицаєм я зіткнувся лише на екзамені. Утім крім тієї бази з фольклору, яку мені заклали в університеті, у мене була ще одна.

Навчаючись у педагогічному училищі, я часто на вихідних (додому їздити було далеко) пропадав у кабінеті української літератури. Словник літературознавчих термінів Лесина-Пулинця,

оскільки сам на той час уже друкувався в місцевих виданнях, я знав майже напам'ять. Утім це було не найцікавіше, що було в тому кабінеті. Якось дивним чином прямо біля того словника з'явився ключ від дверцят нижньої частини шафи. Мені здалося, що моя викладачка української мови й літератури Валентина Сидорко, яка знала, що я там готуюсь до вступу в університет, поклала його туди навмисно. Відчинив дверцята – а там цілий склад конфіскованих на митниці та переданих відповідним органам західних видань. Набагато пізніше я довідався, де працював чоловік моєї викладачки. Солженіцина серед них не було. Вони, мабуть, перепали моїй кураторці.

На екзамені мені випало дуже добре знайоме мені з тієї літератури питання про українські народні думи. І коли я дійшов до принципового питання про їхнє походження, яке лежало в основі дискусії Франка і Грушевського, камуфлюючи останнього під "думку буржуазних учених", професор зупинив мене, не давши відповісти на друге питання, поставив у моїй заліковці нижче трьох "відмінно" своє "добре" і буквально виштовхав у двері.

Згодом "я йому цього не подарую" і створю один неприємний інцидент прямо на лекції з давньої літератури, але це станеться через 2 роки. Чому так пізно? Та тому, що інший мій викладач і земляк, на той час ще доцент Дубина, натякнув, що мною цікавляться хлопці в цивільному і порадив допомогти їм "загубити слід". На той час в Київському університеті це був проторений шлях. І вибір був невеликий – або "Увезу тебе я в тундру", яку часто крутили в студентській їдальні Жовтого корпусу, або ж "Как радная міня мать праважала". Я вибрав другий варіант. Не чекаючи сесії, бо в червні можна було мобілізуватися тільки в "стройбат", пішов до військкомату.

А ось чим я зацікавив "хлопців у цивільному", так до кінця уявити й не міг. Хоч що тут уявляти? Кожен хлопець, який вступав на українську філологію, вважався потенційним "буржуазним націоналістом", а зрештою ним і виходив через 5 років перебування в тих стінах. Та в мене була ще одна зачіпка. Після другого курсу навчання в педучилищі нас покинула наша кураторка у зв'язку з переведенням її чоловіка на посаду голови КДБ у Чернігівську область. Новий куратор дав нам наші особові

справи, щоб внести туди оцінки за літній семестр, які вона не встигла внести, а зрештою й можливість ознайомитися з нашими характеристиками в особових справах. Моєї особової справи серед інших не виявилось, але в характеристиці мого однокурсника із Закарпаття було написано, що він "піддається впливу Давидюка". Це дуже обурило мого сусіда по партії. Заспокоїв тим, що в моїй точно написано значно більше.

З кураторкою в мене була тільки одна колізія. Коли "вся страна" обговорювала, м'яко кажучи інцидент з Сахаровим і Солженіциним, вона доручила мені підготувати на політінформацію на основі газети "Правда" виступ про те, як мене обурили ці два "отщепенца", особливо "пісатель Солженіцин". Як викладачка вона читала в нас "руській язик і літературу". До того, коли ми цілий семестр довбали "Войну і мир" Льва Толстого, який мені сільському хлопцеві ніяк не давав прищепити любов до "дворянського бита" безухових, ростових і їм подібних, вона, помітивши мою здатність до літературного аналізу, наполегливо пропонувала мені свій чотири томник. Проте я ігнорував все, що поза підручником, і "увлєкательного общєнія" на парах у нас так і не вийшло.

Газети "Правда" за вказане число я не знайшов. Тож ні сном ні духом не знаючи, хто такий Солженіцин, оскільки "ворожі голоси" я слухав тільки вдома на канікулах, у гуртожитку, поки мої однокурсники не заробили на крутий "VEF", не було на чому, як "літературний аналітик" я прийшов на ту політінформацію не підготовлений і сказав, що я не читав Солженіцина, а тому не знаю, за що його засуджувати. Відтак запропонував нашій кураторці його дати почитати, якщо вона вже прочитала.

Моя викладачка побагровіла. Я й не здогадувався на той час, що в її бібліотеці могли бути й вилучений "Бодався бичок з дубом" і "Архїпелаг Гулаг". Чи не після того і її колега українська філологиня перенесла свій скарб у сховище на роботу.

"— Ну, да, — відповіла прийшовши в себе, — вся страна далжна падаждать, пака Давїдюк прачтьют Салженїцина і вазможно єво асудїт. Кто за то, чтобы группа рєшїла єтот вєпрос вмєсте со всем савєцкїм народом? Кто за? Єдїногласно!" Хоч зганьблений Давидюк сидів, опутивши носа, і свою провину вбачав лише в тому, що не читав Солженіцина. Як і Толстого. Тож, звісно, руки не підняв.

Увійшов цей факт у мою особову справу чи ні, я так і не знаю, Вона зникла безслідно. Дійшла моя неслава до КДБ чи ні, не знаю також. І не цікавлюся. Принаймні при вступі в аспірантуру перший відділ я пройшов без проблем. Може, її переслали далі за місцем роботи.

Знав чи не знав декан, чому я так стрімко погнав виконувати "священний долг перед родіной", теж ніхто не скаже. Але при поновленні в університет він довго мурижився. То нема вільних місць, то сесія за перший курс не закрита, то п'яте, то десяте. Врешті-решт порадив почекати, поки обов'язки ректора буде виконувати проректор Скопенко і підійти із заявою до нього, хоч резолюція самого декана на тій заяві була доволі неоднозначна, якщо не сказати туманна.

І ось цей день настав. Рішучий розвідник пішов напряду прямо в кабінет проректора, який виконував обов'язки ректора. Тільки глянув на мою заяву: "Боєць?" – "Старший сержант розвідки" – "Ти диви, а я думаю, звідки така самовпевненість". – "За що сходив у розвідку? За анекдоти?" – "Нікак нет, – вирвалося з мене дурне солдафонське, – За тости". "То ти вже й п'єш? А скільки ж тобі років?" – "22, я після педучилища вступив. А пити не п'ю, бо тренуюсь. Чинний кандидат у майстри спорту. А в товаристві в нас було заведено, хто тверезий, той і тости проголошує, щоб дурного не наговорити".

Про що були ті тости (за велику росію в її етнографічних межах, інший за ЦК компартії РФ, який коли з'явився, ознаменував розпад СРСР) проректор не питав, а то й сам би міг би піти в армію. Поставив свій підпис, і я бігом поніс заяву до декана. У моєму студентському з'явилася печатка про продовження навчання. На той момент це був єдиний чинний документ, який я мав на руках і міг показати патрульним на переході чи іншим ментам при перевірці паспортного режиму.

За цей підпис я досі вдячний покійному ректорові Скопенку і не раз нагадував цю історію під час наших неформальних зустрічей надалі. Востаннє, коли вже сам був у статусі першого проректора.

Декан привітав мене і я пішов ліквідовувати академзаборгованість за перший курс. Вивітрена й виморожена на

Студентському кряжі голова легко піддавалась науці. Все складалося легко і без напружень. Єдиним бар'єром виявився викладач історії КПРС, який єдиний звідкись знав, що наказу про зарахування мене до складу студентів ще нема і приймати екзамен відмовився.

Наказ про зарахування з'явився в кінці серпня після завершення вступної кампанії. Тож коли я в вересні, вивчивши ту історію КПРС мало не напам'ять, нарешті знайшов на кафедрі в Червоному корпусі того самого викладача, якого у нас називали "підпільником", оскільки під час війни він чомусь залишався в Києві, після моєї бездоганної, як на мене, відповіді, намалювавши мені в заліковці своє "добре", він сказав: "Відмінно" вам не можу поставити. Ви самі знаєте, чому".

От це я вже дійсно знав. Коли на першій своїй лекції доцент середніх літ запитав "на каком языке читать лекцию" і хтось дівочим голосом відповів "українською, звісно, ми ж українці", на другій після його лекції перерві мене викликали в деканат на розмову з "хлопцем у цивільному" приблизно у віці й у чині капітана. Розмова була коротка:

"Што за заявлення: "Ми же українці!"

Будучи упевненим, що це не мої слова, не переходячи на офіційний язык, я намагався відбивати:

– По-перше, це не я сказав, а хтось із дівчат, по-друге, малося на увазі, що ми з українського відділення філології, а на студентському сленгу – українці.

Допитуватися, хто це сказав, "хлопець у цивільному" не став, у цьому не було сенсу. Ми ще як слід не знали один одного навіть за прізвищами. Не став пропонувати і співпрацю, як то не раз траплялося з іншими в подібних ситуаціях. Натомість сказав:

– Ви сматріте, ми о вас всьо будем знать, – чи, може – всьо знаєм – уже не пам'ятаю, врешті-решт відпустив мене:

– Ідіте.

З тим я пішов. І думав, що назовсім.

Хоч розмова відбувалася віч-на-віч, гадаю, її зміст не міг пройти і повз декана професора Михайла Грицяя, якого я дуже шанував. Насамперед ставив і ставлю собі за приклад його працьовитість, яка виливалась і у видавничу продуктивність.

Тільки тепер зрозумів, яка це небезпечна справа, скільки заздрісників з'являється навколо навіть не тебе самого, а й твого імені. Саме це погубило і професора.

На другому курсі лекції з давньої літератури професор Грицай читав особисто, іншого фахівця з цієї дисципліни на кафедрі просто не було. Щойно вийшов підручник М. С. Грицай, В. Л. Микитася, Ф. Я. Шолома "Давня українська література", а я, породичавшись з археологом Ярославом Боровським, дістав можливість користуватися бібліотекою його наукового керівника Федора Шолома, в якій були й праці Грушевського та Єфремова. Тому на лекціях професора Грицай почувався, як риба у воді. Один раз навіть поставив його в незручне становище. Захопившись "Словом о полку Ігоревім" не для екзамену, а для інтересу, та копнувши вглиб біографію князя, запідозрив, що його похід 1185 р. відбувся, коли йому було лише 34 роки від роду. А на допомогу батькові прийшов син Володимир зі своїм військом. То скільки ж років було синові і чи не з дерев'яними мечами прийшло те військо? – була суть мого питання прямо після лекції. Бувалий викладач не знітився, сказав, що можемо це обговорити на перерві, бо це, мабуть, не всім цікаво. На щастя, пролунав дзвоник. Версія професора полягала в тому, що князі женилися в дуже ранньому, як на теперішні часи, віці. А надалі такі питання запропонував обговорювати лише на перерві.

Детальніше я згодом обговорив це питання з московським академіком Нікітою Толстим під час купання в Тетереві біля Житомира. На березі було ризиковано про це говорити у присутності більшої кількості слухачів. Його версія полягала в тому, що "Слово" – це підробка і навів ще кілька неузгоджень у його тексті, які це доводять.

Не пам'ятаю, щоб у нас були ще якісь дискусії з професором Грицаєм. Я відчував, що він чогось остерігався з мого боку, можливо, навіть сприймав мене, як провокатора. Часто траплялося, що "хлопці в цивільному" згодом чіплялися зі своєю співпрацею саме до хлопців, які відслужили у війську і "стали на шлях виправлення", а матеріал у їхній папочці лишився. Тому намагався не допікати.

Коли ж після складання державних екзаменів мене рекомендували в аспірантуру, а моя наукова керівниця сказала, що професор Грицай хоче взяти мене на єдине виділене для кафедри місце аспіранта до себе, для мене це було, наче грім серед ясного неба.

Заходжу.

- Добрий день, Михайле Семеновичу.
- Добрий день, – не відриваючись від письма.
- Я Віктор Давидюк
- Знаю, – не відриваючись і надалі.
- Хотів би продовжити своє навчання в аспірантурі.
- Непогана ідея.

Мені це в той час дуже нагадало діалог з відомого фільму: "Рибачок, лодка нужна – Всем лодкі нужні" і вже, грішним ділом, подумав, а чи не видала Лідія Францівна бажане за реальне. Допомогла армія. Звичка рішучого розвідника вела мене далі. Якщо почав, треба доводити до кінця.

– А чи не могли б Ви погодитись бути моїм науковим керівником?

– Сідайте – підвів голову і поклав ручку збоку.

А далі все, як по нотах. Вік. Служба в армії (отже, з першого року аспірантури не забриють). Педагогічний стаж. І навіть наукова публікація. Професор Всеволод Неділько замовив мені статтю до свого науково-методичного збірника.

Я спробував торгуватися про вступ через рік. Дуже вже виснажився навчанням, хотілося б маленької передишки. Насправді ж у мене були ще плани виконати норматив майстра спорту зі спортивного орієнтування, про який доведеться забути.

- Через рік зіпсуєте анкету.
- Чим?
- Станете безпартійним. Вступайте, поки ще член ВЛКСМ.

Як багато важило те "поки", я відчув під час подачі документів в аспірантуру. З професором, вже як з науковим керівником, домовилися, що документи я подам в останній день прийому в другій половині дня. Перед цим треба підписати в нього заяву зі згодою на керівництво.

Зателефонував на домашній телефон, жіночий голос відповів: "Знаємо. Михайло Семенович зустрінеться з вами о 14 годині біля пам'ятника Шевченку. Тільки не запізнюйтеся".

Зустрілися, підписав. І тут же мій науковий керівник ускочив у тролейбус і кудись спішно подався.

Заношу документи. Завідувачка аспірантури просить показати заяву з візою наукового керівника і заявляє, що підпис підроблений, тому відмовляється приймати документи. Не на того напала. Пропоную прийняти, а далі провести графологічну експертизу або ж упевнитися в наукового керівника, чи це його підпис. У відповідь чую, що Михайла Семеновича нема в Києві, а може, й в Україні, бо ми, мовляв, їздили до нього на дачу на південь і там теж не застали. Набравшись зухвалості, відповідаю, що не там шукали. Він біля пам'ятника Шевченку.

– Де? – глянула в вікно. – Його там нема.

Сам знаю, що нема. Поїхав тролейбусом.

– Дайте листок обліку кадрів.

Беру. Заповнюю. Крім уже згаданих анкетних даних вношу туди "Золотий значок ВЛКСМ", який бачив у брата, те, що я член райкому комсомолу (коли тільки встиг?), але сьогодні неділя – "райком закрит", хай спробують з'ясувати. Замість кандидата в майстри спорту пишу "майстер спорту". Все на майбутнє.

Вивчивши всі мої дані, завідувачка аспірантури якось пригнічено мовила: "Все зрозуміло". Відтак, почала заводити на мене ще одну теку. А в мене навіть питання не виникло, чого це вона їздила на південь шукати Михайла Семеновича. А на зиму після зарахування в аспірантуру вся моя "липа" з тієї теки зникла, як корова язиком злизала, хоч жодного значення вона вже не мала, та все ж перед тим мій товариш, який працював у райкомі комсомолу, оформив мене його членом, але ні до золотого значка ВЛКСМ, ні до майстра спорту за ті три місяці до 1 грудня я так і не дослужився. Відтак була небезпека, що можуть витурити за підробку документів, хоч усі ці мої "досягнення" жодного стосунку до аспірантури не мали. Далі – тільки наукові результати.

Робота йшла добре. У ЦНБ я заходив першим і виходив останнім. 14 годин на опрацювання літератури, 1 година на біг 10 км – 25 кіл на стадіоні, 1 година на сніданок, обід і вечерю

разом, нічого об'їдатися, і 8 годин на сон – такий алгоритм дій був у мене, як в аспіранта. Тому, коли інші в кінці другого року навчання обговорювали свій перший розділ, я сказав, що невдовзі подам увесь текст дисертації на обговорення. Мій науковий керівник у відповідь запропонував мені роботу викладача на підготовчому відділенні, яка також починалася з грудня. Мотив, в якому я сам мало що розбирався, – постійна київська прописка і постановка на квартирний облік. Довелося знехтувати, пославшись на сімейні обставини. Насправді ж робота в москвоязичному Києві мене не приваблювала.

Подав дисертацію у відділ аспірантури я 9 квітня 1986 р. Випередив мене на тиждень тільки мій знайомий Юрко Шевчук. До 1 грудня, кінця терміну перебування в аспірантурі, можна було захиститися й забути. Та грянув Чорнобиль. Зібрати кафедру на обговорення вдалося лише в кінці червня. Двомісячний термін, який відводиться для ознайомлення наукового керівника й кафедри, було порушено. Тому професор наполіг, щоб довго не читали, а професора Бойка, який міг завести дисертацію на ціле літо на піч на дачі й забути, попередив особисто. До кінця червня вклалися, але в Мінську, де була найближча чинна спецрада з фольклористики та мій науковий керівник домовився про опонування з директором інституту професором Костянтином Кабашниковим, всі пішли у відпустки. Словом, захист затягувався. Другим опонентом погодився виступити на його ж прохання поїхати до Мінська на той час ще кандидат наук Михайло Пазяк. А тут почалася ця свистопляска з "плагіатом".

Коли я привіз диплом кандидата з Мінська, Михайло Семенович був уже в лікарні. Пішов провідати. Там і зустрівся в коридорі з парторгом факультету. Дружина ще перепитала, що в мене з дипломом, Через пертурбації ВАКу він теж затримався. Коли почула, що все гаразд, сказала, щоб я заходив у палату, Михайло Семенович буде втішений. Дотримуючись субординації, я вирішив пропустити вперед парторга. Тоді почув, хай заходять разом. Парторг на це явно не розраховував, на що мій науковий керівник коротко відповів: "У мене вже секретів нема, жити залишилося лічені дні, хай чує".

– І хто ж це, Михайле, все це організував? – ледь присівши біля хворого, почав мій напарник.

– Кажуть, що ти, – відповів Михайло Семенович.

"Ой, як не ловко получилось! " – кажуть у таких випадках на Полтавщині. Розмова не клеїлась. Насамкінець мій науковий керівник попросив залишити нас удвох. Те, що він сказав, мене вбило наповал: "Боявся, що це моя історія відтягнула твоє отримання диплома, але якщо напарниця по захисту отримала водночас, значить, до Москви не настукали. Не було сенсу. Я й так убитий. А коли в тебе такі справи, я можу вмерти спокійно. Завтра припиняю приймати ліки".

Я вийшов з закушеною губою. Дружина зрозуміла, що чоловік помер, і кинулась у палату.

Ой, не простий був чоловік суворий декан професор Михайло Грицай.

СПОГАД ПРО ВЧИТЕЛЯ

*Жанна Янковська, д-р філол. наук, проф.,
професор кафедри філософії та культурного менеджменту
Національного університету "Острозька академія"*

Це був далекий 1985 рік. Я, попри передбачення консультанта з прийому документів, що не вступлю, бо приїхала не з "базової" області, відразу після закінчення Дубнівського педагогічного училища стала студенткою філологічного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Омріяний філологічний... На першому зібранні перед нами, першокурсниками, виступив декан факультету професор Грицай Михайло Семенович (як виявилося, працював на цій посаді з 1971 року). Це вже пізніше ми дізналися про його наукові праці, посібники та підручники, монографії про творчість окремих письменників, загалом про нього як вдумливого дослідника, літературознавця та фольклориста. А тоді він якось відразу захопив наші думки, вдумливим та турботливим виступом, навіть зовнішністю викликав повагу. Виглядав зовні як авторитетний педагог, справжній наставник, з турботливим, мудрим, батьківським поглядом. Оскільки займав керівну посаду, то безпосереднє спілкування зі студентами було нечастим, але відчувалося, що факультет був для нього не просто місцем роботи, а другим домом. Він жив ним, і за кожного з нас він вболівав, це відчувалося в усьому. У кабінеті засиджувався допізна. Іноді, коли після засідання літературного гуртка виходили в уже темний коридор, а з-під його дверей все ще струменіло світло.

На віддалі років згадується небагато, але ці спогади теплі. Михайло Семенович був ніби й суворим, серйозним, вимогливим, але завжди заглиблювався у студентські проблеми, допомагав вирішити. А ще так було приємно впіймати іскринку усміху з-під його нахмурених брів та в кутиках уст. Це видавало його добре серце. Він умів цікаво розповідати. Герої літературних творів ніби оживали у його розповідях. Відчували, що він дуже переймався факультетом і кожним студентом. А ще ми знали, що він любив футбол і не пропускав матчів "Динамо".

Усі студенти чомусь боялися заходити в кабінет до Михайла Семеновича, особливо, коли потрібно було підписати заяву, аби поїхати й на день довше побути вдома (бо ж я не одна була така, із "не базової" області). Але заяви, хоч із запитаннями, поясненнями, все ж підписував він усім, щоправда, обов'язково із вимогою відпрацювання матеріалу.

Згадується ще один випадок. Демонстрація до дня жовтневої революції. Погода – жахлива. Хмари, мрячить дощ, холодний поривчастий вітер. Ми стоїмо купкою на бульварі Шевченка. І тут підходить Михайло Семенович з дружиною, вітається, щось розпитує, жартує, а дружина дістає із сумки термос із гарячим чаєм і починає нас пригощати. Стало тепліше. І це не стільки про чай, скільки про людяність.

Можна сьогодні багато писати про його наукові праці. Вчитуємося й використовуємо його дослідження давньої української поезії та прози, драматургії XVII–XVIII ст., творчості Марка Вовчка, Панаса Мирного, інших письменників, українського фольклору (особливо знаковим є підручник у співавторстві Михайла Семеновича з Лідією Францівною Дунаєвською та Володимиром Григоровичем Бойком "Українська народна поетична творчість"). Попри цензурні вимоги, деяку заполітизованість Вступу, вчені створили програмний підручник для студентів з вивчення українського фольклору, який для мене особисто сьогодні є трепетним раритетом.

А потім була осінь 1987-го й зима 1988 року. Ми вже не були першокурсниками. На факультеті буквально в повітрі витала ніби якась небезпека. Навіть говорили пошепки. Говорили про збори, про неприємності. Михайло Семенович ходив сумний, задумливий. Зимові канікули. А в лютому громом пронеслася страшна звістка про те, що нашого декана не стало. Ще довго в це не вірилося. Усе стало якось по-іншому, не так, як раніше. А ми вже були третьокурсниками. Виходить, що саме в наші три перші роки навчання так сумно закінчилася остання каденція нашого декана. Але ми завжди світло згадуємо про нього при всіх зустрічах та в усіх листуваннях. Пам'ятаємо... Йому було тільки шістдесят два. І він для нас назавжди залишиться НАШИМ ДЕКАНОМ.

ЛЮДИНА ХРИСТИЯНСЬКОГО СЕРЦЯ

*Василь Іванина, український прозаїк,
перекладач, член Національної спілки письменників України*

Коли я і мої однокурсники навчалися на філологічному факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка, Михайло Семенович викладав нам усну народну творчість. Декому може видатися: автор цих рядків перегинає палицю, пишучи слово про Грицяя. Запевняю, в жодному разі я не ставив собі таку мету. З прожитого й пережитого дійшов до однозначного висновку: учитель славен не лише тим, що передає своїм учням глибокі знання, а й тим, з якою душею, як щиро, а не формально, доносить їх своїм вихованцям.

Саме таку щиру, добру душу, неповторне розуміння ближнього мав відомий викладач, глибокий за переконанням українець, згодом доктор, професор, декан філологічного факультету Михайло Семенович Грицай.

На першому курсі відділення української мови та літератури того далекого 1965-го року давню українську літературу вів у нас, студентів, Федір Якович Шолом, проте нашою першою студентською практикою (фольклорною) з цієї науки керував Михайло Семенович.

Після закінчення першого курсу ми прибули в місто Коломия на Івано-Франківщині, де багато хто з нас ніколи не бував. Поселили в якийсь гуртожиток, пам'ять не зафіксувала, кому він належав, зате ніколи не забувається, як увечері до нашої чоловічої кімнати входить Михайло Семенович.

– Чого ви, хлопці, – звертається до Анатолія Вигівського, Григорія Семенюка і мене, – сидите в гуртожитку? Прогуляйтесь красивим містом, не пошкодуєте.

– Та-а, може, завтра, а сьогодні... – відповідаємо непевно, бігаючи навсербіч очима.

Сказати ж йому, що яка то буде прогулянка, коли в нас немає грошей, окрім якоїсь дрібноти про чорний день, не посміли, посоромились. Не сказали й те, що їсти хочеться, аж світ меркне в очах. Михайло Семенович на якийсь час умовк, міряв нас своїм

співчутливим поглядом, затим витягнув з кишені гроші та й приголомшив майже не чути у молодому віці:

– Сходіть, хлопці, поїжте, бо, знаю, яка прогулянка голодному...

Забулось, чи ми ходили вечеряти в їдальню, чи накупили продуктів у магазині та вернулись до кімнати. Випало навек із пам'яті, як і те, скільки грошей дав нам Михайло Семенович. Та не забулось, не могло забутись тихе, не нав'язливе: "сходіть...поїжте...". Адже то було рідкісно щире розуміння нас студентів, наших житейських потреб...

Після завершення навчання кількох випускників філологічного факультету КДУ імені Шевченка було покликано на службу в армію, оскільки упродовж трьох років нас готували на військовій кафедрі як офіцерів. Отож відслужив я два роки в Білій Церкві, повертаюсь до цивільного життя, пробую влаштуватись на роботу. Нарешті зараховують мене спеціальним кореспондентом газети "Молодь України". Хоч за фахом я не журналіст, проте, маючи здібності до письма, розпочав свою працю в найпрестижнішій на той час українській газеті. Журналістська професія заповонила життя: відрядження, написання газетних публікацій, знов відрядження... Словом, постійний рух, пошуки об'єктів для статей, зустрічі з новими й новими людьми. При цьому моя сім'я мешкає у кімнаті, яку знімали в господарів за 40 карбованців. Київської прописки не маю, живу я з дружиною і маленькою донечкою, немов підвішений до небес. У радянські роки без прописки ти ніхто, у тебе немає жодних громадянських прав, і влада будь-якої хвилини може поставити питання рубя про твою працю в редакції.

Та проблема постійно мучила мене, як Дамоклів меч висіла над моєю шиєю. Ламаю голову, шукаю виходу, але нічого путнього не знаходжу. І хтось зі старших за віком і досвідченіших працівників редакції, здається, відповідальний секретар Станіслав Федорович Тетерук напоумлює: "Тобі, кажеш, ніхто не давав жодного направлення по закінченні університету? Сказали: іди на службу і все. Звернись до декана факультету, уклінно попроси направлення. За законом, маєш на це повне право. Тебе відразу пропишуть в гуртожитку видавництва".

Поспішаю до рідного деканату, тримаю редакційного листа, в якому чорним по білому написано, що я працюю спеціальним кореспондентом "Молодь України". Хвилююсь, немов маю скласти чи не найважливіший у житті іспит. Як подивиться керівництво факультету, позитивно, чи, навпаки, формально відмовить?

Боязко вступаю в кабінет декана і з порога обережно починаю вмотивовувати своє прохання. Навстріч мені підводиться сивочолий, з відкритим лицем Михайло Семенович Грицай і запрошує сісти. Уже з його погляду і розмови відчуваю: він, людина досвідчена, розуміє мої проблеми. Допоки ми бесідували, і на його прохання я розповідав про свою офіцерську службу і працю в газеті, було підготовлено направлення на роботу до редакції "Молодь України".

...Лише два епізоди з мого спілкування з Михайлом Семеновичем, але вони яскраво засвідчують про його чуйне серце, теплу душу, розуміння людського болю. Життя постійно навертає мене на думку: що зробило цю людину дивовижно доброю, порядною, чесною і совісною? Звісно, гору взяли гени його терплячого і стражденного українського роду. Та ще, безсумнівно, й те, що зовсім юним зазнав він мук, поневірянь і страждань, бо 1942-го року був вивезеним на примусові роботи в концтабір міста Бреслав у Польщі.

Відтак не сумніваюсь, що саме за християнську доброчесність і виняткову порядність Михайла Семеновича "поїдом їли і таки з'їли" деякі штитивні "борці" нібито за справедливість. Хоча висунуті ними звинувачення Михайлові Семеновичу справедливістю і не пахли. Такі борці, на жаль, не переводяться в нашому житті. Ця категорія діячів не терпить порядних, добрих і чесних людей, котрі не вміють захищатися од зухвалих нелюдів.

ДОДАТОК

Випусник Київського університету

Олесь Гончар у Київському університеті

Випускний у студентів-філологів

Кафедра української літератури на чолі з М. Грицаєм

Верхній ряд зліва направо: З. М. Компанець, І. П. Скрипник, П. М. Сіренко,
П. П. Кононенко, Г. К. Сидоренко, В. Я. Неділько, Г. Ф. Семенюк, О. В. Міщенко,
Л. Й. Малинська, Л. С. Дем'янівська, І. Р. Семенчук;
нижній ряд (сидять): Л. М. Задорожна, Н. М. Гаєвська, М. С. Грицай,
Л. Ф. Дунаєвська, Л. М. Скирда, Г. К. Доридор

У колі колег-філологів

**Відкриття Пам'ятної дошки
в Навчально-науковому
інституті філології
до 100-річчя
від дня народження М. Гриця**

ЗМІСТ

Оксана Сліпушко. Вступне слово.....	3
Григорій Семенюк. Виміри пам'яті	5
Ростислав Радишевський. Михайло Грицай: адміністратор, медієвіст, людина.....	9
Лариса Шевченко. Етичний вимір університетської особистості: професор М. С. Грицай	15
Олена Снитко. Уроки життя: мій декан Михайло Семенович Грицай	18
Михайло Наєнко. "Столітній Михайло Семенович ..."	20
Ніна Бернадська. Спогад про МОГО декана	25
Олеся Наумовська. Концепція народнопоетичної творчості у науковій спадщині Михайла Грицяя.....	28
Ярослава Вільна. Спогади про професора М. С. Грицяя як привід поміркувати над значенням для студентів постаті викладача університету як фахівця й особистості.....	33
Валерій Чемес. Згадуючи професора-декана.....	39
Сергій Різник. Він завжди зберігав людяність.....	41
Віктор Давидюк. Про професора Грицяя	45
Жанна Янковська. Спогади про Вчителя	55
Василь Іванина. Людина християнського серця	57
Додаток	60

Наукове видання

ВІНОК ПОШАНИ МИХАЙЛОВІ ГРИЦАЮ

СПОГАДИ СУЧАСНИКІВ

Упорядник
Оксана Миколаївна Сліпушко

Редактор *Т. В. Мельник*
Технічний редактор *Ю. О. Куценко*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60x84^{1/16}. Обл.-вид. арк. 2,8. Ум. друк. арк. 3,7. Наклад 100. Зам. № 226-11898.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф43.
Підписано до друку 31.08.26

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua
<http://vpc.knu.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02